

Bessenyei Ágnes

**A Nemzeti Színház XIX. századi szövegkönyvei az Országos Széchényi
Könyvtárban**

A színházi szövegkönyv mint egyedi dokumentum katalogizálása

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Informatikai és Könyvtári Szövetség által alapított

„Az év fiatal könyvtárosa” díjért benyújtott pályamunka

Budapest, 2020. május

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
2. A Nemzeti Színház szövegkönyvtára az Országos Széchényi Könyvtárban.....	4
3. A szövegkönyvtár katalogizálása a múltban.....	7
4. A szövegkönyvtár rekatalogizálása.....	10
5. Összegzés.....	26
Irodalomjegyzék, Források.....	27

Tanulmányomban az Országos Széchényi Könyvtár 2020 májusában érvényes szervezeti felépítésének megfelelően következetesen a Színháztörténeti Tárról írtam. Felhívom az Olvasó figyelmét, hogy a Tár jelenlegi (2022. március) neve: Színháztörténeti és Zeneműtár.

A szerző

1. Bevezetés

Tíz éve dolgozom az Országos Széchényi Könyvtár különgyűjteményében, a Színháztörténeti Tárban. Olyan gyűjteményrész ez a nemzeti könyvtárnak, amelynek legnagyobb részét, még a szakterületen járatos kutatók számára is meglepő módon, nem könyvek alkotják. A színháztudományi szakkönyvek a Tár szolgáltatható gyűjteményének csak egy kis hányadát teszik ki, a többi más típusú színháztörténeti dokumentum: szövegekönyvek, plakátok és kisnyomtatványok, képi dokumentumok, fényképek, jelmez- és díszlettervek. Ebből a sokszínű kavalkádból nekem a szövegekönyvtár katalogizálása jutott feladatul. Az elmúlt tíz évben szorgalmasan dolgoztam rajta, hogy a gyűjteménybe bekerülő színházi szövegekönyvtárak és hagyatékok a lehető leghamarabb szolgáltathatóak legyenek a Tár olvasói számára.

2019 januárjában az a megtiszteltetés ért, hogy nálam sokkal idősebb és tapasztaltabb kollégáim rám bízta a Nemzeti Színház szövegekönyvtárának katalogizálását. Könnyű és érdekes feladatnak ígérkezett: a már létező cédulakatalógus alapján kellett volna a szövegekönyvek adatait bemásolni az integrált könyvtári rendszerbe és online elérhetővé tenni a kutatók számára. De hiába, nem sikerült úgy, ahogyan azt elképzeltük. A feladat érdekesnek bizonyult, ehhez kétség sem fér, de hogy könnyű lett volna? Hogy mennyire nem volt az, azt bizonyítja, hogy egy év alatt mindössze 284 darab szövegekönyvet sikerült katalogizálni.

És hogy miért? Arra válaszul készítettem el ezt a tanulmányt. Az okok egyike, hogy a színházi szövegekönyv nem klasszikus értelemben vett könyv. Minden egyes példány egyedi, és nem csak könyvtári, hanem muzeális értéket is képvisel. A Nemzeti Színház XIX. századi szövegekönyveinek példáján szeretném bemutatni, milyen kihívások elé állítja a könyvtárost a színházi szövegekönyvek katalogizálása, és miért különösen nehéz, de tagadhatatlanul szép és érdekes feladat ez, mind könyvtörténeti, mind színháztörténeti szempontból.

2. A Nemzeti Színház szöveggönyvtára az Országos Széchényi Könyvtárban

A Nemzeti Színház szöveggönyvtárának elhelyezése fordulópontnak tekinthető az Országos Széchényi Könyvtár történetében. Több más ok mellett ugyanis ez az esemény vezetett a könyvtár Színháztörténeti Tárának megalapításához. Természetesen a nemzeti könyvtár ez előtt is, egészen a kezdetektől fogva gyűjtött színházi szöveggönyveket, ezek azonban a második világháború végéig következetesen beleolvadtak a gyűjtemény más részeibe, minden más, színháztörténeti vonatkozású dokumentummal együtt.

Már az alapító Széchényi Ferenc könyvtára is tartalmazott szöveggönyveket és úgynevezett argumentumokat, amelyek a mai műsorfüzetek XVIII. századi elődeinek tekinthetők. A késő felvilágosodás korában meginduló magyar nyelvű hivatásos színjátszás első, szárnybontogató darabjain kívül gyűjtötte a latin és magyar iskoladrámákat, melyeknek akkor már több évszázados hagyománya volt, mind a katolikus, mind a protestáns kollégiumokban. Ezen kívül szép számmal akadtak a gyűjteményben német nyelvű, de magyar tematikájú vagy magyar szerzőtől származó színdarabok, sőt operalibrettók is. A könyvtár gyűjteményébe továbbá bekerült minden, addig nyomtatásban megjelent magyar színmű, sőt kéziratok is, elsősorban a külföldi színjátékok magyar fordításai, amelyeket különböző vándor színtársulatok adtak elő. A reformkorban és később is, a nemzeti romantika művészeti hierarchiájában a színházat úgy tekintették, mint a legnagyobb hatású társadalmi fórumot, és a nemzeti program egyik leghatékonyabb terjesztőjét. De mivel a színháztudomány, a teatrológia még legalább egy fél évszázadig nem vált önálló diszciplínává, a könyvtár gyűjteményében sem különítették el tematikus egységként a színházi dokumentumokat.

A nemzeti könyvtár sokáig nem tekintette elsődleges feladatának a színháztörténeti anyag külön gyűjtését. Ha színháztörténeti dokumentum került a könyvtárba, azt egyszerűen mint hungaricumot tartották számon, vagy pedig, elsősorban a kéziratok esetében, irodalomtörténeti anyagnak tekintették. A XIX. század nyolcvanas éveitől azonban lassan megváltozott a színháztörténethez, mint tudományterülethez való hozzáállás. Ennek egyik oka volt, hogy a Nemzeti Színház fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából felvetődött az igény egy magyar színháztörténeti gyűjtemény létrehozására, ez azonban akkor még nem valósult meg. Másik oka, hogy a nemzeti könyvtár munkatársai közé olyan neves irodalomtörténészek kerültek, mint id. Szinnyei József és Vértessy Jenő, akik munkásságukkal felkeltették a közönség érdeklődését a színháztörténet iránt.

Ekkor kezdte a nemzeti könyvtár tudatosan gyűjteni a színháztörténeti dokumentumokat, ám ez az első időkben a szöveggönyvekre korlátozódott. 1904-től a Kézirattár egy drámatörténeti

szempon্তু szövegkönyv – gyűjtemény összeállításába kezdett, amely a tervek szerint tartalmazta volna minden, Magyarországon előadott, de nyomtatásban meg nem jelent színdarab sűgőpéldányát. Ez az elv szerencsére nem érvényesűlt mereven, így több olyan sűgőpéldány is bekerűlt a gyűjteménybe, melyek ugyan megjelentek nyomtatásban is, az általuk tartalmazott bejegyzések azonban a vidéki magyar színjátszás értékes dokumentumaivá teszik őket. A szövegkönyvek mellett hamarosan megjelentek a könyvtár gyűjteményében a színháztörténeti értékűk miatt megvásárolt levelezések, emlékiratok, sűt fényképek is, ezek azonban továbbra is szétszórva, a Kézirattárban, vagy más gyűjteményrészekben voltak megtalálhatók, esetleg rendezetlenűl vártak a sorsukra a raktárak mélyén.

Az 1920-as években ismét felvetűdűtt egy önálló színháztörténeti gyűjtemény létrehozásának a terve a nemzeti könyvtáron belül. Széchenyi Ferenc eredeti elgondolása szerint a könyvtárban tárolt dokumentumokat két nagy csoportra osztották, úgymint kéziratok és nyomtatványok, ez azonban többé nem felelt meg a korszerű könyvtártudomány alapelveinek. Már a XIX. század végén különvált először a levéltár, azután a hírlaptár, és végűl 1929-ben sor kerűlt a nemzeti könyvtár zenei osztályának felállítására, amely napjainkban Zeneműtár néven folytatja a tevékenységét. Itt helyezték el a nyomtatott, és az addig a Kézirattárban őrzűtt kéziratok kottaanyagot, valamint a zeneszerzők és zenészek magánlevelezését, és más személyes iratait. Ennek mintájára szerették volna létrehozni a színházi osztályt is, ez azonban bonyolultabb feladatnak bizonyult. Egyrészt, mert a színháztörténeti anyag szorosan összefonűdűtt az irodalmi gyűjteményekkel, másrészt pedig a könyvtár akkori szakrendszere más-más szakokba sorolta be a színháztörténettel kapcsolatos dokumentumokat. Ha nem akarták megbontani a már létrehozott, és a kor könyvtári színvonalának tőkéletesen megfelelő gyűjtemények egységét, a színlapokon, a Kézirattár által gyűjtűtt sűgőpéldányokon és az almanachokon kívűl mást nem tudtak volna leválasztani a gyűjteményből, így a színháztörténeti osztály létrehozása továbbra is csak terv maradt.

A terv megvalósulásához végűl külsű események járultak hozzá: egyrészt a színházak államosítása 1949-ben, amikor hirtelen hatalmas tömegű színházi dokumentum kerűlt a könyvtár birtokába. A színházak addigi irat- és képanyaga, ami már nem szolgálta a mindennapi működés céljait, ettűl fogva muzeális értékűnek minűsűlt, amelyet közgyűjteményben kellett elhelyezni. Gyűjtőkörénél fogva az Országos Széchenyi Könyvtár volt hivatott megőrizni ezt az óriási mennyiségű hungaricum anyagot. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes színházak által képviselt történeti egységet nem szabad megbontani, így a beérkezett dokumentumok többé nem olvaszthatók be a könyvtár törzsanyagába, vagy már létezű külonggyűjteményeibe.

A másik, hasonló fontosságű esemény volt a Nemzeti Színház teljes iratanyagának az Országos Széchenyi Könyvtárba való áthelyezése. A Nemzeti Színház könyvtára és múzeuma a második

világháború végéig az úgynevezett EMKE épületben volt elhelyezve, ez azonban Budapest ostroma során olyan súlyosan megrongálódott, hogy a színház vezetősége nem tartotta biztonságosnak továbbra is itt tárolni a gyűjteményt. 1945-ben a Nemzeti Színház és a nemzeti könyvtár megállapodott egymással, és a következő év első hónapjaiban megkezdődött a gyűjtemény átköltöztetése a könyvtárba. A folyamatot Hajdú Algernon László, a Nemzeti Színház volt titkára, és Pataki József, egykori színészből lett múzeumi őr és könyvtáros felügyelték. Pataki munkásságának könyvtári szempontból különösen értékes bizonyítékai azok a kéziratos bejegyzések, melyekben a színdarabok bemutatóadatait, első előadásuk helyét és időpontját jelezte precíz pontossággal. A XX. század első feléből származó szövegekönyvek beazonosítását és katalogizálását a mai napig nagyban megkönnyítik az ő bejegyzései (1. kép). Az anyag először, hely híján a Hírlaptár folyosóján, ládákbba csomagolva került elhelyezésre, és tartalmazta a Nemzeti Színház teljes iratanyagát, kivéve az irattár egy részét, amely a világháború előtt már az Országos Levéltárba került. Így került sor a nemzeti könyvtár színháztörténeti osztályának megalapítására, ahová aztán áthelyezték a könyvtár más részeiből is azokat a színháztörténeti dokumentumokat, amelyek a gyűjtemény megcsonkítása nélkül kiemelhetők voltak az addigi helyükről.

A Nemzeti Színház szövegekönyvtára, amely a teljes iratanyaggal együtt került át a nemzeti könyvtárba, elvileg rendező-, sugó-, ügyelő- és olvasópéldányokat tartalmaz a színház elődjének, a Pesti Magyar Színháznak 1837-es megnyitásától kezdve az 1952/53-as évadig. Gyakorlatilag azonban sok olyan szövegekönyv is található a gyűjteményben, amelyeket vidéki és vándor színtársulatok használtak a XIX. század elején, és amelyeket később a tulajdonosaik magukkal vittek az újonnan megnyitott Nemzeti Színházba is. Ezek között rengeteg az autográf szöveg, amelyeket maga a darab szerzője vagy fordítója vetett papírra, például Katona József *Aubigny Clementia* című vitézi darabja (8. és 9. kép), vagy Szigligeti Ede *Argyl és Tündér Ilona* című népregéjének szövegekönyve, amelyet nemcsak Szigligeti maga írt le, de a rendezői bejegyzések egy része is az ő kezétől származik (2. kép). Számtalan, rendezői, sugói, ügyelői, cenzori és más, ismeretlen eredetű bejegyzésekkel teli szövegekönyv található a Nemzeti Színház anyagában. A szövegekönyvtár összesen 3171 művet tartalmaz, a legutolsó, 1965-ös állományrevízió megállapítása szerint 5729 példányban, amelyek külön egységet képeznek a könyvtár raktári rendjében. Mint már említettem, a színháztörténeti osztály, jelenleg Színháztörténeti Tár, megalapításakor azt a szempontot tartották a legfontosabbnak, hogy az újonnan a könyvtárba került, teljes színházi iratanyagok egységét a lehetőségek szerint a legkevésbé bontsák meg. Ez az elv érvényesült a Nemzeti Színház szövegekönyvtárának elhelyezésében és katalogizálásában is, amely azonban, hogy a rekatalogizálás kihívásait teljesen megérthessük, hosszabb kifejtést igényel.

3. A szöveggönyvtár katalogizálása a múltban

A Nemzeti Színház szöveggönyvtárát először a színház irattárában és múzeumában katalogizálták, az ott alkalmazott rendszer azonban jelentősen eltért a könyvtári katalogizálás megszokott formáitól. A színház első titkára vagy könyvtárosa, akire a szöveggönyvtár gondozását rábízták, és akinek a kiléte ma már kideríthetetlen, cím szerinti betűrendbe állította a szöveggönyveket, azután a legkorábbtól fogva megszámozta őket, és a későbbiekben ehhez csatolta az újonnan beérkező példányokat. Az elv az volt, hogy ezzel a módszerrel egy betű egységén belül a színdarabok a bemutató előadásuk időrendi sorrendjében lesznek megtalálhatóak a legrégebbitől haladva a legújabb felé.

Az elképzelés ésszerű volt, a megvalósítás azonban, a Nemzeti Színház hányatott történelme miatt, nem sikerülhetett teljesen. Különösen a XIX. század első feléből származó szöveggönyvek esetében volt nehéz érvényesíteni ezt a múzeumi típusú raktározási rendet. A színház társulatához újonnan csatlakozó színművészek magukkal hozták a vándorlásuk éveiben használt szöveggönyveket, mások adományokkal kívánták gyarapítani az új Nemzeti Színház könyvtárát, sok drámaíró pedig egyenesen a színház vezetőségének küldte el bírálatra a darabjait, amelyeket a legtöbb esetben visszautasítottak, a szöveggönyveket azonban megtartották. Ezek a szöveggönyvek is mind folyószámozással kerültek be a raktárba, akkor is, ha soha sehol nem adták elő őket, vagy ha még a Nemzeti Színház megalapítása előtt, valamelyik vándor színtársulat állította őket színpadra. Jó példa az utóbbi esetre Tóth Lajos *Alpesi kőszirten épült rablótúr* című drámája, amelynek egyetlen, csonka példánya található a szöveggönyvtárban. A benne látható, „Pest Vármegye tulajdona” feliratú pecsét, a kelléklista és a sűgői bejegyzések mind arra utalnak, hogy a darabot a XIX. század elején legalábbis tervezték színpadra állítani, minden valószínűség szerint valamelyik vándor színtársulat által. Hogy végül bemutatták-e, és ha igen, mikor, arra vonatkozó adatot ma már sajnos nem lehet föllelni. A bejegyzésekből azonban arra következtethetünk, hogy a szöveggönyv hajdani tulajdonosa színpadra szerette volna vinni a darabot, és ebbéli reményeinek a lapszélre firkantott „probatio calami lesz belölle valami” felkiáltással adott hangot (3. kép). Egy biztos: a drámát soha nem állították színpadra a Nemzeti Színházban, a szöveggönyvtárba azonban ugyanúgy került be, mint azok a darabok, amelyeket bemutattott a színház. A folyószámos raktári rend tehát logikus lépés volt, de a gyűjtemény összetettsége miatt a gyakorlatban megvalósíthatatlan.

Mégis, a Nemzeti Színház könyvtárosai következetesen ezt a múzeumi raktározási rendet

használták, egészen a második világháború végéig, amikor a szövegtároló az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába került. A XIX. század második felétől szerencsére a Nemzeti Színház helyezte is egyre inkább stabilizálódott, ennek köszönhetően a szövegtároló rendezése is egységesebbé vált, a hagyatékok, adományok és bírálatra beküldött színművek folyamatos beérkezése miatt azonban az időrendi elv még ekkor sem érvényesülhetett tökéletesen. Ennek ellenére a múzeumi raktározási rend jól működött, és a szövegtároló összefüggő egységként érkezett a nemzeti könyvtárba.

Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosainak számára egyértelmű volt, hogy a nemzeti színházi szövegtároló egységét megbontani nem szabad. Bár az eredeti katalogizálás elvei nem érvényesültek következetesen, mégis nagy segítséget nyújtott a kutatóknak abban, hogy folyamatában tanulmányozhassák a színház történetét, és könnyen összehasonlíthassák egymással az egyes színdarabok újabb és újabb feldolgozásait. Emiatt a szövegtárolót átvéve, majd később feldolgozó könyvtárosok úgy döntöttek, hogy megtartják a szövegtárolók eredeti, múzeumi jelzeteit, és a Nemzeti Színház szövegtárolóját külön egységként fogják kezelni a nemzeti könyvtár raktárán belül.

A Nemzeti Színház szövegtárolóján kívül még egy, hasonlóan kivételes egység található a Színház-történeti Tárból, ez pedig a Vígszínház szövegtárolója. A Vígszínház teljes iratanyaga 1949-ben, a színház államosítása idején került a nemzeti könyvtárba, és a színház működésének 1896-tól 1949-ig terjedő időszakát öleli fel, kiegészítve a Pesti Színházból és a Royal Színházból származó anyagokkal, abból az időből, amikor ez a két színház a Vígszínház kamaraszínházaként működött. Ez a szövegtároló terjedelmében sokkal kisebb a Nemzeti Színházénál, összesen 720 műnek 1552 példányát tartalmazza, az összetétele és az értéke azonban megközelíti a Nemzeti Színházét. A szövegtárolók nagy része a Vígszínház esetében is autográf szöveg, vagy a benne található kézíratos bejegyzések miatt fontos rendező-, sűrű-, ügyelő- vagy olvasópéldány, de találhatóak közöttük úgynevezett „könyvtári” példányok is, a színház működésének első éveiből. Ezeket a teljesen érintetlen példányokat azzal a szándékkal őrizték meg, hogy később egy általános színházi könyvtár állítsanak össze belőlük, a gyűjtésük azonban az idő előrehaladtával félbe maradt. Színház-tudományi szempontból természetesen a bejegyzésekkel ellátott szövegtárolók az értékesebbek, és ezeknek a gyűjtése szerencsére a színház fennállása alatt folyamatos volt. A Vígszínház szövegtárolóját tehát, hasonló adottságai miatt, hasonló tisztelettel is kezelték a nemzeti könyvtár könyvtárosai, és ennek az egységét sem bontották meg, hanem önálló egységként helyezték el a raktárban.

Emellett azonban a szövegtárolókat kereshetővé is kellett tenni a nemzeti könyvtár katalógusában, és itt már nem érvényesülhetett a régi múzeumi raktározási rend. A szerint a

szövegek könyvek csak cím, azon belül pedig egy körülbelüli évszám szerint voltak kereshetők, ez azonban semmiféleképpen nem felelt meg a modern könyvtári katalogizálás elveinek. Az újonnan létrejött színháztörténeti osztály könyvtárosai tehát egy teljesen új, szerző és cím szerinti cédulakatalógus létrehozását tűzték ki céljukul. Ennek alapjául az akkori, az 1950-es és '60-as években kiadott könyvtári katalogizálási szabványok szolgáltak, amelyek azonban értelemszerűen nyomtatott könyvek vagy könyvsorozatok leírására készültek, így nem tudták teljes egészében lefedni a kéziratos szövegek könyvek katalogizálásának követelményeit. Ezeket a szabványokat a könyvtárosok egészítették ki a szövegek könyvek legfontosabb adataival: a színdarab bemutató előadásának vagy felújításának helye és időpontja, a rendező neve, amennyiben ismert, és a szövegek könyv által tartalmazott legfontosabb bejegyzések.

Ma már nehéz elképzelni, milyen hatalmas munkát jelentett a Nemzeti Színház szövegek könyvtárának katalogizálása a színháztörténeti osztály első munkatársainak. Szabvány hiányában katalóguscédula mintákat készítettek, amelyekre felírták a megadni kívánt adatcsoportokat, majd ezek kézzől kézre jártak, és minden könyvtáros újabb adatokkal egészítette ki őket a saját tapasztalatai alapján. Ez a gyakorlat a teljes szövegek könyvtár katalogizálása után is folytatódott, a Színháztörténeti Tárból a mai napig találhatók ehhez hasonló mintacédulák a '70-es évekből, amelyeket egészen a cédulakatalógus lezárásáig, tehát a '90-es évekig őriztek, ha nem is használtak már őket. E miatt a gyakorlat miatt lehetséges, hogy a Nemzeti Színház szövegek könyvtárának könyvtári katalógusa sem egységes, hiszen a katalogizálás megkezdésekor meghatározott elképzeléseket folyamatosan felülírta a tapasztalat. Ezen kívül a korszakban a könyvtárosok rendelkezésére álló forrásanyag is lényegesen kevesebb volt, mint ma. Fő forrásukat a színháztörténeti osztályon frissen elhelyezett színlapok és színházi zsebkönyvek jelentették, ezek alapján kellett azonosítaniuk a szövegek könyvekhez tartozó bemutató-adatokat, ugyanakkor a színlap- és a zsebkönyv gyűjteményt a szövegek könyvtárral párhuzamosan katalogizálták, így előfordult, hogy a szükséges adatot egy még feldolgozatlan anyagrészben kellett volna megkeresniük. A felhasználható színházi szakirodalom is lényegesen kevesebb volt, mint ma, hiszen ezt részben az ő munkásságuk alapján állították össze a katalógus elkészülte után a könyvtárban dolgozó kutatók.

Mindezen nehézségek ellenére a Nemzeti Színház szövegek könyvtárának a katalógusa az 1960-as évek végére teljesen elkészült. Ezzel a régi múzeumi raktározási rend szerint összeállított raktári egység végleg lezárult, és az ezek után esetlegesen beérkező, újabb nemzeti színházi szövegek könyveket már nem folyószámozással csatolták hozzá, hanem a színháztörténeti osztály magyar nyelvű szövegek könyv-katalógusába osztották be őket. A Nemzeti Színház szövegek könyveinek cédulakatalógusa ettől fogva egészen 2019-ig változatlan formában állt a kutatók rendelkezésére a Színháztörténeti Tár folyosóján.

4. A szövegtár rekatalogizálása

A Színháztörténeti Tár munkatársai 2019 januárjában döntöttek arról, hogy a Nemzeti Színház szövegtárának katalógusát elérhetővé teszik az Országos Széchényi Könyvtár központi online katalógusában is.

Amikor a nemzeti könyvtár bevezette az Amicus integrált könyvtári rendszert, a Tár könyvtárosai elkészítettek maguknak egy saját, kifejezetten színházi szövegtárakra specializált katalógizálási szabványt. Ez a szabvány az *MSZ 3424/1-78 – Bibliográfiai leírás. Könyvek, a KSZ/4.1 – Hunmarc. A bibliográfiai rekordok adatszere formátuma*, valamint a Tár többi saját, például a fényképek és a grafikai dokumentumok leírására szolgáló szabványain alapul. Bár ez a szabvány alaposabban és részletesebben szabályozza a szövegtárak leírását, mint a hajdani mintacédulák, mégis rugalmasan alkalmazható, és ha a tapasztalat úgy kívánja, szükség szerint meg is változtatható.

A rendszerváltás után, hasonlóan az 1949-es államosításhoz, ismét hatalmas mennyiségű színházi dokumentum érkezett a nemzeti könyvtárba, és bár ezek esetében a színházban használt raktározási rendet már nem tartották meg, mégis igyekeztek, hogy a szövegtárak a maguk egységében kerüljenek a raktárba és a katalógusba egyaránt. Jelenleg a Színháztörténeti Tárba kerülő szövegtárakat magyar nyelvű (MM jelzet) és idegen nyelvű (IM jelzet) katalógusokba osztjuk, folyószámozással, így az egy színházból beérkező szövegtárak egyben maradhatnak, a származási helyük pedig azonosítható mind a gyűjtési napló, mind a katalógus alapján. Így katalógizáltuk például az Állami Bábszínház szövegtárát, és a József Attila Színházból több hullámban beérkezett szövegtárakat.

A Nemzeti Színház szövegtárának katalógizálása ezeknél sokkal egyszerűbb feladatnak ígérkezett, hiszen ott van a már jól bevált cédlakatalógus, nekünk csak annyi a dolgunk, gondoltuk, hogy a cédlákon szereplő adatokat bemásoljuk az integrált könyvtári rendszer katalógizáló moduljába. Az esetlegesen hiányzó információkat pedig könnyedén ki lehet deríteni az azóta már teljesen feldolgozott színlap- és zsebkönyv – gyűjteményből, vagy pedig a számtalan színháztörténeti szakkönyv egyikéből, amelyek az eltelt ötven évben napvilágot láttak. Ez az elképzelés azonban abban a pillanatban szertefoszlott, amint a legelső, N.Sz.A. 1 jelzetű szövegtárat (Soos Márton: *A' meg-szomorított ártatlanság*) megpróbáltuk a Színháztörténeti Tár szabványa alapján, de csak a katalóguscédula kézbevitelével katalógizálni. Pedig ez könyvtári szempontból nézve a legegyszerűbb példányok közül való: nyomtatásban jelent meg, pontos

kiadásmegjelöléssel, és nem tartalmaz színháztörténeti értékű bejegyzéseket. A feladat nehézsége nem a szöveggönyv tulajdonságaiból adódott, hanem a cédulakatalógus és az online katalógus közötti különbségekből. Az online katalógustétel több, részletesebb adat bevitelét igényli, mint egy katalóguscédula, és ezen kívül is szembe kellett néznünk azzal az ötven év alatt feledésbe merült ténnyel, hogy az elődeinknek milyen kevés idő és forrásanyag állt a rendelkezésükre, hogy elvégezzék ezt a hatalmas munkát. Tudomásul kellett vennünk, hogy emiatt, és a katalogizálás eltérő elvei miatt, amelyekre a későbbiekben még kitérek, a katalóguscédulák egy része hibás adatokat tartalmaz.

Ahhoz, hogy ezeket kijavíthassuk, autopsziával, tehát minden egyes példányt kézbe véve, kell rekatalogizálnunk a szöveggönyvtárat. Ez nem csak váratlan többletmunkát jelent, hanem meglepően nagy fizikai megterhelést is, a példányok kora, és a rajtuk több mint ötven év alatt lerakódott szennyeződések miatt, nem is beszélve arról a gyakorlatról, hogy egyes színházi szakemberek, főleg rendezők, fémkapcsokkal vagy gombostűkkel rögzítették a jegyzeteiket a szöveggönyvekben, amik az idők folyamán megrozsdásodtak, és megrongálták a papírt, sőt alkalmanként az óvatlan könyvtárosok ujjait is. A rekatalogizálás tehát nemcsak a Színháztörténeti Társulat munkatársainak, de a nemzeti könyvtár restaurátorainak is komoly kihívást jelent.

Hogy miben áll ez a kihívás, az azonnal nyilvánvalóvá válik, ha összehasonlítjuk a régi katalóguscédulát az integrált könyvtári rendszerbe bekerülő rekorddal. Tegyük meg, nézzük végig az adatszoportokat, és vizsgáljuk meg, miből adódnak a különbségek a kettő között! Eközben azt is megfigyelhetjük, miben különbözik a színházi szöveggönyv a nyomtatott könyvtől, és miért igényel könyvtári szempontból is más, különleges kezelést.

A katalógustétel legfontosabb adatszoportja, a könyvtári leírás alapja, bármely korszakban, és bármely szabvány szerint, a cím és a szerzőségi közlés. A cédulakatalógusban a szöveggönyvek szerző és cím szerint voltak kereshetőek, és az integrált könyvtári rendszer rekordjaiban is ezeket az adatokat adjuk meg először. Általában a dokumentum címlapján első helyen feltüntetett szerzőt szerepeltetjük főtételeként, vagyis a katalóguscédulán ez a név kerül az első helyre, az Amicus katalogizáló moduljában pedig a 100-as mezőbe. Minden más további szerzőt és közreműködőt melléktételként veszünk föl a katalógusrekordba. A közreműködőket természetesen a katalóguscédulán is jelölték, és neves színházi személyek, például egyes rendezők esetében ez alapján is kereshetővé tették az adott dokumentumot, de az a katalogizálást végző könyvtáros döntésére volt bízva, hogy kinek a színházi munkásságát tartja érdemesnek arra, hogy bekerüljön a cédulakatalógusba.

És persze az is megtörténhet, nem csak színházi szöveggönyvek, de más dokumentumok esetében is, hogy a szerző ismeretlen, és a kilétét nem lehet kideríteni. Színházi körökben ez

kifejezetten gyakori, hiszen a drámapályázatokra a kezdetektől fogva jeligével kérik a színdarabokat, és sok amatőr szerző is álnéven küldi meg a darabjait a színházaknak. Ezekben az esetekben a cím lép elő főtéttel, de mellette jelöljük a szerző által megadott álnevet vagy jeligét is. Jó példa erre Czanyuga József *Apró félreértések* című vígjátéka, amelyet a címlap tanúsága szerint a gróf Ráday – féle, 40 arany jutalomra meghirdetett drámapályázatra küldött be a szerző, „Győzzön a jobb!” jeligével (4. kép). A színdarab elnyerte a pályázat bírálóinak tetszését, és 1856. augusztus 28-án bemutatták a Nemzeti Színházban, természetesen a szerző saját neve alatt. Így ugyan a szöveggel szemben ismeretlen volt a szerző, külső forrásból azonban kideríthető volt a kiléte, tehát végül mégsem a cím, hanem a szerző neve került a főtéttelbe. Ugyanígy járunk el abban az esetben, ha más közreműködő, például a fordító az ismeretlen. Amennyiben kideríthető a személye, felvesszük melléktételként, de ha nem, csak az álnevét jelöljük a szerzőségi közlésben.

Ahogy már említettem, több szerző által írott művek esetén annak a szerzőnek a neve kerül a főtéttelbe, aki tipográfiai az első a szöveggel szemben, például az operák, az operettek vagy a daljátékok. Ebben az esetben a zeneszerző került a főtéttelbe, akkor is, ha tipográfiai az ő neve minősülne annak.

Miért ilyen fontos a tipográfia? Azért, mert a címet, és vele a szerzőségi közlést, amely a katalógustétel második adatszoportja, úgy kell fölvenni a rekordba, hogy híven tükrözze a szöveggel szemben, például az operák, az operettek vagy a daljátékok. Ebben az esetben a zeneszerző került a főtéttelbe, akkor is, ha tipográfiai az ő neve minősülne annak.

Miért ilyen fontos a tipográfia? Azért, mert a címet, és vele a szerzőségi közlést, amely a katalógustétel második adatszoportja, úgy kell fölvenni a rekordba, hogy híven tükrözze a szöveggel szemben, például az operák, az operettek vagy a daljátékok. Ebben az esetben a zeneszerző került a főtéttelbe, akkor is, ha tipográfiai az ő neve minősülne annak.

Itt szembesültünk viszont azzal a problémával, hogy a Nemzeti Színház hajdani könyvtárosa a betűrendet is másképpen értelmezte még, mint mi, modern utódok. Egyrészt ma már nem tudjuk kideríteni, miért döntött úgy nemzeti színházi elődünk, hogy egyes darabokat nem a címük, hanem a párhuzamos címük kezdőbetűje alapján fog besorolni a katalógusba. Így történt a már említett *A' meg-szomorított ártatlanság* esetében is, amely a párhuzamos címe, *Az ártatlan Etelka méltatlan szenvedése* szerint került az A, és nem az M betű alá (5. kép). Ezen kívül a XIX. század első felében a nemesi címeket és rangokat kezelték úgy, mint manapság a névelőket, tehát katalogizáláskor lehagyták őket a cím elejéről. Így kerülhetett a *Groff Adermal* című szöveggel szemben, például az operák, az operettek vagy a daljátékok. Ebben az esetben a zeneszerző került a főtéttelbe, akkor is, ha tipográfiai az ő neve minősülne annak.

függetlenül attól, melyik kezdőbetűvel adjuk meg a címet.

A cím utáni almezőben következik a párhuzamos cím, azaz a színdarab minden „vagy” és „avagy” kötőszóval feltüntetett címe. A XIX. század elején népszerű volt ez a címadási szokás, az eddig példaképpen felsorolt színdarabok nagy részének is van párhuzamos címe. Különösen akkor alkalmazták, amikor a darab címe tulajdonnév volt, így a párhuzamos cím volt hivatott utalni a színjáték tartalmára. Ilyen például Franz Kratter osztrák író *Atilla* című „nemzeti vitézi játéka”, amely a párhuzamos címbe jelzi, hogy a mű „*A' Hunnuskok rettenthetetlen királyjáról*” szól (13. kép).

Manapság ezt alcímnek nevezzük, ám a színházi szövegek könyvek katalógizálási szabványa szerint az alcím nem ez. Az alcím a cím és szerzőségi közlés következő almezőjében található, és a szövegek könyv címlapján feltüntetett műfaji megjelölést, a felvonások számát, és más, a darab tulajdonságaira utaló megjegyzéseket tartalmaz. Ez alapján vesszük föl a tárgyszavak közé a színdarab műfaját, például dráma, vígjáték vagy opera. Ez az adatmegjelölés, amelyben a kortárs szerzők a szellemességüket, a XIX. századi alkotók pedig a nyelvújítás iránti elkötelezettségüket fitogtatták. Az már a könyvtáros dolga, hogy kitalálja, milyen modern, tárgyszóként is kereshető műfajnak felel meg az „érzékeny játék” vagy a „játékszíni hős rajzolat”. Áthidaló megoldásként beiktattuk a műfajok közé a „színjáték” tárgyszót, hogy ha ilyen vagy ezeknél is különlegesebb műfajmegjelölésre bukkanunk, azokat is a lehető legegyszerűbben vehessük föl a katalógusba. Jó példa erre Karl Blum műve, *Az aranyműves leánykája*, amely alcíme szerint „erkölcsi rajzolat az előidőből 2 felvonásban”, de a katalógusban egyszerűsítve, színjátékként szerepel. Az „előidő” megjelölés a XIX. század elején általános volt történelmi témájú darabok esetében, egyaránt jelenthette a középkort, az ókort, sőt több példa is akad a „vérengző magyar előidőkre”.

Itt kell kitérni a dokumentumok egy további adatcsoportjára, ez pedig az eredeti cím. Idegen nyelvből fordított darabok esetében természetesen ezt is meg kell adnunk a katalógusban, és megadták már a katalóguscédulákon is, az Amicus rendszerben pedig a 240-es mezőben található. A könyvtárosoknak és a kutatóknak olyan az eredeti cím, mint a biológusoknak a növények latin neve: ez segít eligazodni az elnevezések és címváltozatok sokaságában, ez alapján azonosítható teljes biztonsággal a mű és a dokumentum. Szerencsés esetben a XIX. századi szövegek könyvek másolói is tudták ezt, és megadták az eredeti címet a címlapon, például a már említett *Groff Adermal* esetében (14. kép). (Jegyezzük meg a *Groff Adermal*-t, mert sok dolgunk lesz még vele. Ez a Színháztörténeti Tárból található legérdekesebb szövegek könyvek egyike, a katalógizálás szinte minden adatcsoportjára kiterjedő információkkal. Ha nem érezném tiszteletlenségnek, azt mondanám, ez a XIX. századi szövegek könyvek katalógizálásának állatorvosi lova.) Kevésbé szerencsés esetben a másoló, sokszor maga a fordító, csak azt tüntette fel, milyen nyelvből

fordította a darabot. Ez különösen megnehezíti a katalogizálást végző könyvtáros dolgát, mert a magyar színpadokra sok külföldi színjáték németből fordítva jutott el, így az eredeti címet csak a német fordításon át lehet visszakövetni a valóban eredeti franciáig, angolig, vagy más idegen nyelvig. Érdekes példája ennek a *L'Abbé de lepée* című „historiai dráma” szövegkönyve, ami azért különleges, mert az eredeti francia címet mind a német, mind a magyar fordító megtartotta, csak éppen megtoldotta egy párhuzamos címmel (7. kép). És végül voltak olyan elvetemült szerzők, akik nem szégyellték a darabjaikat a korszakban már elismert, híres írók neve alatt elküldeni a színházaknak. Néhány színtársulat is megtette, hogy a saját szerzeményeit jó nevű írók neve alatt vitte színpadra, abban a reményben, hogy ezzel bevonzzák a közönséget az előadásaikra. A Nemzeti Színházban ilyen nem történt, így a szövegkönyvtárban is alig akad hasonló, hamisított színdarab.

Beszéljünk egy kicsit a szerzőségi közlésről is, bár az eddigiekből annyi már kiderült róla, hogy a cím és az alcím után vesszük föl a rekordba, hűségesen tükrözve a szövegkönyv címlapjának tipográfiáját. Ebből adódóan előfordulhat, hogy a szerzőségi közlésben csak a szerző, illetve a fordító álneve szerepel, vagy, hogy egyáltalán nincs is szerzőségi közlés. Ez nem befolyásolja a példány kereshetőségét a katalógusban, hiszen minden szerző és közreműködő megtalálható a rekordban, főtételeként vagy melléktételeként, az életrajzi adataival, tehát a születési és a halálozási évszámával együtt, amennyiben ezek kideríthetőek.

A XIX. századi (és sok esetben a XX. század első feléből származó) szövegkönyvek érdekessége a külföldi szerzők nevének magyarosítása. Ez nem volt általános gyakorlat, és nem is használták következetesen. Ahány másoló, annyiféleképpen írta ugyanannak a szerzőnek a nevét: így volt, aki teljes egészében megtartotta az eredeti nevet, volt, aki a magyar szokáshoz híven felcserélte a keresztnévet és a családnevet, és volt, aki a nyelvújítás szellemében a keresztnévet is helyettesítette a magyar vagy magyarosnak vélt megfelelőjével. Természetesen a katalógus fő- és melléktételeiben minden szerző az eredeti nevén szerepel, csak a szerzőségi közlés tükrözi a nyelvújítás korszakának ezt a különleges szokását.

Egy hagyományos, nyomtatott könyv esetében most következne a katalógustételben a kiadásmegjelölés (az Amicus 260-as mezőjében). A nyomtatásban megjelent szövegkönyvek általában rendelkeznek is ilyen adattal, bár a XIX. század elejéről származó nyomtatványok ebből a szempontból jelentősen eltérnek a mai követelményektől. Általában szerepel rajtuk a kiadás helye, de a kiadó nem a modern értelemben vett kiadót, hanem a könyvnyomdát vagy a nyomda tulajdonosát jelenti, a kiadás éve pedig sok esetben hiányzik. Színdarabok esetében szerencsére ritkán találkozunk a „nyomtatott ebben az esztendőben” megjelöléssel, aminek az volt a célja, hogy a nyomdász elhitesse a vevőivel, újdonságot kínál nekik, akkor is, ha a könyv több éve került ki a nyomdából.

Kéziratok esetében egészen más a helyzet. Szerencsére a másolók általában jelezték, hogy hol és mikor készítették a másolatot, vagy a címlapon, vagy a szöveggönyv végén, de kiadóról ezekben az esetekben értelemszerűen nem beszélhetünk. A hiányzó adatokat az „s. l.” („sine loco”, hely nélkül), „s. n.” („sine nomine”, név, azaz kiadó nélkül) és „s. a.” („sine anno”, évszám nélkül) rövidítésekkel jelöljük. A másolók szokásai megint egyik végtől a másikig terjedtek: volt, aki minden megjelölés nélkül írta le a darabot, és volt, aki nemcsak a címlapon jelezte a másolás megkezdésének helyét és időpontját, de az utolsó oldalon azt is megadta, hol és mikor fejezte be. Az utóbbira érdekes példa egy autográf szöveg, Katona József *Aubigny Clementia* című darabja. A címlap tanúsága szerint Katona 1813-ban, Pesten kezdte írni a darabot, „3ik esztendőben törvényt tanulván”, és 1816-ban, Kecskeméten fejezte be. Ha ezt összevetjük a szerző életrajzi adataival, kiderül belőle, hogy 1813-ban nem csak joggyakornok volt, hanem műkedvelő színész is, a Mérey Sándor által vezetett pesti színtársulatnál, és ekkor már több fordítás és prózai művek dramatizálása fűződött a nevéhez. Ezek közé tartozik az *Aubigny Clemetia* is, amely Louis d' Ussieux *Clémence d'Entragues ou le siège d'Aubigny* című novellája alapján íródott. A színtársulat 1815-ben feloszlott, Katona pedig visszatért a jogi pályára, és 1816-ban letette az ügyvédi vizsgát, de mint a szöveggönyv utolsó bejegyzéséből kiderül, a munkája mellett sem hagyott fel a drámaírással (8. kép és 9. kép).

A katalógustétel következő adatsorozatja a terjedelem, és a dokumentum egyéb fizikai jellemzői (Amicus 300-as mező). Nyomtatott szöveggönyvek esetében nincsen különbség a könyvtári leírásban, ugyanúgy vesszük fel az adataikat a katalógusba, mint minden más, nyomtatott könyvéit. Amennyiben sorozat részeként jelentek meg, a sorozati címet és a példány sorszámát a következő adatsorozatban adjuk meg, amely az Amicusban a 440-es mező.

Kézírt szöveggönyvek esetében természetesen megint más a helyzet. Először is, ott van az oldalszám, amely, a nyomtatott könyvekkel ellentétben, nem a dokumentumot alkotó fizikai egységek számát jelenti, hanem a dokumentumot alkotó azon fizikai egységek számát, amelyek a dokumentummal kapcsolatos, releváns információt hordoznak. Egy szöveggönyv ugyanis a legritkább esetben áll folyószöveggel teleírt oldalak összességéből. Mivel színházi használatra szánták őket, általában felváltva találhatók bennük írott és üres oldalak, hogy a tulajdonosuk könnyebben készíthessen jegyzeteket az adott darab színreviteléhez. Hogy ezek az üres, vagy a színház művészei által teleírt oldalak beleszámítanak-e a valódi oldalszámba, azt minden korszak könyvtárosai másképp gondolták. A Nemzeti Színház hajdani könyvtárosa beleszámolta őket, és úgy számozta meg a szöveggönyv oldalait, mintha nyomtatott dokumentumról lenne szó. A Színháztörténeti Tár munkatársai a cédulakatalógus készítésekor úgy döntöttek, hogy nem számolják bele, és oldalszám helyett a fóliószámot adják meg a katalóguscédulákon

terjedelemadatként. Hosszas töprengés és egyeztetés után arra jutottunk, hogy az integrált könyvtári rendszerben is az elődeink példáját fogjuk követni, és nem oldalszámot, hanem fóliószámot adunk meg, ezt pedig a megjegyzések között kiegészítjük a szöveggönyvben szereplő bejegyzésekre vonatkozó információkkal. Ettől függetlenül azonban a kéziratos szöveggönyvek nagy részében két oldalszámozás található: egy a XIX. századból, a Nemzeti Színház könyvtárosa kezétől, egy pedig a Színháztörténeti Tár hajdani munkatársaitól származik. Sőt előfordul, hogy a szöveggönyv másolója is megszámozta az oldalakat, így akadnak olyan példányok a gyűjteményben, amelyekben három különböző oldalszámozás nehezíti a könyvtáros és a kutató dolgát.

Hasonlóan érdekes helyzetet teremtenek a szöveggönyvekben szereplő illusztrációk. Egy nyomtatott dokumentum esetében egyszerűen jelöljük a terjedelemadatok között, hogy illusztrált példányról van szó, egy kéziratos színházi szöveggönyv azonban akkor sem számít illusztráltnak, ha tele van képi ábrázolásokkal. Ez azért van így, mert az illusztráció a dokumentum tartalmára vonatkozó ábrázolás, a szöveggönyvekben található ábrák viszont nem a tartalomra, hanem az adott darab színpadra állítására vonatkozó információkat tartalmaznak. Így nem számít illusztrációnak például a díszletrajz vagy díszletterv, a jelmezterv, és a színdarabban szereplő színészeket ábrázoló képek, ezért ezeknek a meglétét nem a terjedelemadatok, hanem a megjegyzések között jelöljük. Így jártunk el például Szigligeti Ede *Aba* című szomorújátékának szöveggönyve esetében, amelynek az utolsó oldalán Lendvay Márton színész babérkoszorús arcképe látható beragasztva (11. kép).

A terjedelemadatok között a dokumentum mérete után a mellékletek következnek, és itt mutatkozik meg először igazán a színházi szöveggönyvek sokfélesége. A Színháztörténeti Tár dolgozói hosszan tudnának mesélni róla, mi mindent találtak már a Tárba beérkezett szöveggönyvekben. Különösen a rendszerváltás után, a színházak raktáraiból a Tárba került, és a hagyatékként a könyvtárnak adományozott szöveggönyvekben bukkantunk olyan dokumentumokra, amelyek miatt át kellett gondolnunk a katalogizálásról alkotott addigi elképzeléseinket. A melléklet megjelölés azokat a dokumentumokat jelenti, amelyek az adott darab színpadra állításával kapcsolatos információkat tartalmaznak, és a szöveggönyv tulajdonosának kezétől származnak. Így melléklet lehet például a kelléklista, a tapsrend, a dalszövegek, a zenei tükör vagy akár a jelmeztervekhez használatos anyagminták. A legtöbb esetben valóban ezek találhatók a szöveggönyvekben, előfordult azonban, hogy a közreműködők olyan dokumentumokat is hozzacsatoltak a szöveggönyvhöz, amelyeknek semmi közük nem volt az adott előadáshoz. Ezek sokszor egy másik darab színpadra állításával kapcsolatosak, ilyenkor értelemszerűen az adott darab szöveggönyvéhez csatoljuk őket mellékletként. Előfordul, hogy magánjellegű iratokat találunk, és ezeket, bármennyire is szeretnénk megőrizni a szöveggönyvtárak egységét, a szabályok szerint át kell helyeznünk a Színháztörténeti Tár irattárába. És végül megesik, hogy amit a szöveggönyvben

találunk, az sem színháztörténeti, sem irattári, sem muzeológiai szempontból nem számít értékesnek. Így például találtunk már befizetetlen csekkeket, kiváttatlan recepteket és üres totószelvényeket. Ezeket, bármennyire is a dokumentumok teljes megőrzésére kell törekednünk, általában mégsem őrizzük meg.

A Nemzeti Színház szövegkönyvtára azonban mindezek után is tudott a számunkra meglepetéssel szolgálni. Itt a mellékletek szétválogatását és a magániratok irattárba helyezését az 1950-es és '60-as években már elvégezték az akkori kollégáink, viszont benne hagyták a szövegkönyvekben a mellékletként hozzájuk csatolt más szövegkönyveket. A könyvtárak örökös nehézsége, a helyhiány, ugyanis arra késztette a Nemzeti Színház hajdani könyvtárosát, hogy ha egy színdarabnak egy előadás idejéből több példánya maradt fenn, ezeket egy mappába összekötve, egy raktári jelzeten helyezze el a könyvtárban. Ez sem volt általánosan bevett gyakorlat, általában minden példány saját jelzetet kapott, meglepő kivételek azonban akadnak. A legjobb példa erre az *Árpád ébredése*, Vörösmarty Mihály műve, amelyet a Nemzeti Színház megnyitó előadására írt. Ebből három nyomtatott példányt találtunk egy jelzet alatt, egy borítékba csomagolva. Az első példány közülük egy megvalósult és egy tervezett előadás bemutatóadatait tartalmazta, a második tartalmazott ugyan bejegyzéseket, de nem lehetett azonosítani a hozzá tartozó bemutatóadatot, a harmadik pedig üres példány volt. Mivel mind a három teljes szövegkönyv volt, és a bennük lévő bejegyzések között sem találtunk összefüggést, ezért úgy döntöttünk, hogy ezeknek az eddig mellékletként szereplő szövegkönyveknek saját jelzetet adunk, és önálló dokumentumként fognak szerepelni a katalógusban. Így lett az N.Sz.A. 40 jelzetű példányból N.Sz.A. 40, N.Sz.A. 40/1 és N.Sz.A. 40/2. Így a Nemzeti Színház múzeumi raktározási rendjét sem kellett megbontanunk, de a szövegkönyvek is elfoglalhatták méltó helyüket a raktárban és a katalógusban. Ezzel az eddig számon tartott 5729 példány két darabbal növekedett, és ahogy folytatódik a szövegkönyvtár katalogizálása, valószínűleg bővülni fog még további, hasonlóan rejtőzködő példányokkal.

Most pedig elérkeztünk ahhoz az adatcsoporthoz, amely alapvetően megkülönbözteti a színházi szövegkönyvek katalogizálását a nyomtatott könyvektől, ez pedig: a megjegyzések. Mint már többször említettem, a szövegkönyveknek szinte mindegyike egyedi példány, még azok között is ritkán akad két egyforma, amelyeket ugyanabban a színházban, ugyanaz a társulat, ugyanazon előadás során használt. Egyedivé teszik őket a bennük található bejegyzések, amelyek alapján a kutatók képesek rekonstruálni az egyes darabok színrevitelének körülményeit és folyamatát.

Itt már jelentős eltérés található a katalóguscédulán és az online katalógusban szereplő adatok sorrendje és mennyisége között. A katalóguscédulákon az előadásadatok állnak az első helyen, míg az online katalógusban az általános megjegyzéseket vesszük föl először, az Amicus rendszer esetében az 500-as mezőbe. Általános megjegyzésnek minősülnek a szövegkönyv azon fizikai

tulajdonságai, amelyek a fizikai jellemzők adatcsoportjába nem illenek bele, mégis kiemelkedő fontosságúak a dokumentum egyedisége szempontjából. Továbbá általános megjegyzésként kerül a katalógustételbe minden olyan információ, amely nem azonosítható teljes biztonsággal, de a kutatók számára segítséget nyújthat az egyes dokumentumok megkülönböztetésében. Többek között itt jelezzük, ha a példányban olyan bejegyzések találhatók, amelyek a színdarab bemutatására utalnak, a bemutató előadás helye és ideje mégsem azonosítható egyértelműen. Ilyen például az *Antigone* egyik, 1876-ban kiadott nyomtatott példánya, amelyben a Nemzeti Színház színészeinek szereposztása található, de a darabot ezzel a szereposztással soha nem vitték színpadra, ezért a katalógustételbe is „tervezett nemzeti színházi bemutató előadás szereposztásával” megjegyzéssel került be (12. kép).

De milyen fizikai jellemzői vannak egy szöveggönyvnek, amelyek annyival különlegesebbé teszik egy nyomtatott könyvnél, hogy kötelezően fenn kell tartanunk a számukra az általános megjegyzések adatcsoportját? Először is jeleznünk kell az információhordozó fajtáját, azaz hogy a szöveggönyv kézirat-e vagy nyomtatvány, esetleg valamely más sokszorosítási technikával készült. A XIX. századi szöveggönyvek legnagyobb része kézirat, kisebb számban találhatók közöttük nyomtatványok, a század második felében azonban megjelent a litográfia, azaz a könyvmatos sokszorosítási technika, a századforduló idejéből származó példányok között pedig akadnak már gépiratok is.

Az általános megjegyzések között jelezzük továbbá azt is, hogy kinek a bejegyzései találhatók a szöveggönyvben. Amennyiben pontosan tudjuk, hogy kitől származnak a bejegyzések, az illető teljes nevével, tehát „X. Y. bejegyzéseivel”, hivatkozunk rá. Ilyenkor az adott személyt melléktételként is föl vesszük, és a melléktételben is jelezzük, milyen minőségben működött közre a darab színrevitelében, ha ez kideríthető. Sok esetben sajnos nem az, vagy éppen az derül ki, hogy a darab színpadra állításában nem volt szerepe, hanem például a társulat igazgatójaként vagy irattárosaként szignált minden szöveggönyvet, ami a színház gyűjteményébe bekerült. Előfordul azonban, hogy csak az adott személynek az előadás színrevitelében betöltött szerepét ismerjük, például a sűgő vagy az ügyelő esetében, de található a szöveggönyvtárban olyan példány is, amelybe egy vándor színtársulat plakátosztója írt bejegyzéseket. Ilyen esetben az illető pozícióját jelezzük a megjegyzésben, például „az ügyelő bejegyzéseivel”. És végül elfordulhat, hogy egyáltalán nem lehet kideríteni, ki és milyen célból készített bejegyzéseket a szöveggönyvbe, ezeket „ismeretlen személy bejegyzéseiként” vesszük föl.

Hasonlóan fontos fizikai tulajdonsága egy szöveggönyvnek, hogy teljes vagy csonka példány-e. Amennyiben csonka példányról van szó, azt is az általános megjegyzések között jelezzük. Sajnos a nemzeti színházi szöveggönyvek kora és hányattatott sorsa miatt szép számmal akadnak közöttük

csonka példányok.

A következő megjegyzések, az 511-es mezőben, tartalmazzák a szöveggönyvhöz köthető előadások bemutatóadatait. Az általános megjegyzésekkel ellentétben, ide már csak olyan, akár megvalósult, akár tervezett előadásról szóló információ kerülhet, amely szöveggönyv vagy külső forrás alapján egyértelműen azonosítható. Természetesen itt is előfordulhatnak hiányos adatok, különösen a vándor színtársulatok esetében, ha azonban a bemutató előadásról akár egyetlen információ is teljes bizonyossággal kideríthető, azt ide kell felvennünk.

Az előadásadatok közül elsőként a bemutató előadás helyét és időpontját jelöljük, a következő sorrendben: vándor színtársulatok esetén a színtársulat neve áll az első helyen, ezt követi minden esetben az előadásnak otthont adó város, majd a színház neve, és végül a dátum, év / hónap / nap formátumban. És itt kellett szembesülnünk a nemzeti színházi szöveggönyvtár rekatalogizálásának legnagyobb kihívásával. Az 1950-es és '60-as években zajlott katalogizálással kapcsolatban már elhangzott, hogy az akkori könyvtárosoknak kevés idő és kevés forrásanyag állt a rendelkezésükre. Azok a gyűjteményrészek, amelyekből a szöveggönyvek bejegyzései alapján ki kellett volna deríteniük a bemutató-adatokat, még csak részben, vagy egyáltalán nem voltak feldolgozva, és a szakirodalom is sokkal kisebb mértékben állt a rendelkezésükre, mint nekünk. Ezért úgy döntöttek, hogy a cédulakatalógusba minden szöveggönyv az első nemzeti színházi bemutató, ennek hiányában az első fővárosi, a XIX. század első felében pedig az első budai vagy pesti bemutató előadás adataival fog bekerülni. Akkor is, ha a szöveggönyv bejegyzései nem tartalmazzák nemzeti színházi, illetve budai és pesti előadásra utaló információt, sőt abban az esetben is, ha a szöveggönyv évekkel vagy évtizedekkel az első nemzeti színházi, vagy budai és pesti bemutató előadás után keletkezett. Az előbbire jó példa a már sokszor említett *Groff Adermal*. Ezt a szöveggönyvet Jakab Lajos másolta, akiről csak annyit tudunk, amennyit ő maga elárul a címlapon, hogy „törvénynek Ildik esztendei halgatója” volt, de az előadásról minden információt közölt a bejegyzéseiben. Ezek közül a legfontosabb maga az előadásadat, miszerint a darab „elő adatott leg elsőbben Kolosvárt a Nemzeti Játékszínen június 2ik napján 1824be”. De a bejegyzésekből kiderül az is, hogy Jakab a szöveggönyvet Kolozsváron, 1824-ben másolta, majd pedig 1825. április 24-én Udvarhelyi Miklós színésznek ajándékozta. Nemzeti színházi vagy budai és pesti előadásra utaló bejegyzést nem tartalmaz, a katalóguscédulán mégis a budai Várszínház 1833. okt. 19-i előadása szerepelt bemutatóadatként, mint kiderült, hibásan (14. kép). Hasonló nehézségünk támadt Franz Kratter *Atilla* című darabjának szöveggönyvével. Ennek az esetében a katalóguscédula egy pesti, 1811. máj. 29-i bemutatóadatot tartalmazott. Azonban a szöveggönyv ismeretlen másolójának bejegyzése szerint a példány 1823-ban készült (13. kép), így értelemszerűen nem használhatták 1811-ben. Ezek a katalogizálás belső különbségei (hibáinak nem szívesen nevezzük őket, hiszen

tisztában vagyunk vele, hogy az elődeink minden tőlük telhetőt megtettek) voltak az elsődleges okai annak, hogy az autopszia mellett döntöttük a rekatalogizálás megkezdésekor. Azt szeretnénk, hogy a nemzeti könyvtár online katalógusában már minden szöveggönyv a benne található bejegyzések alapján azonosítható, valóban hozzá tartozó előadásadatokkal szerepeljen.

Ezeket az információkat kideríteni azonban, mint a példákban láthattuk, különösen sok időt és türelmet igénylő munka. A szöveggönyvek a legritkább esetben tartalmazzak pontos előadásadatokat, bár előfordult, hogy a színdarab valamely közreműködője, általában a rendező vagy a sűgő, olyan emlékezetesnek tartotta a bemutatót, hogy a dátumot bejegyezte a szöveggönyvbe is. A leggyakoribb eset, hogy a szereposztásból vagy más résztvevőknek a példányban előforduló nevéből kell következtetnünk a bemutató előadás adataira. Ez különösen vándor színtársulatok esetében jelent nagyon aprólékos és időigényes feladatot, ahol először a színészek életrajzai alapján egyeztetjük, mikor, milyen társulatban játszottak együtt, aztán ellenőrizzük a zsebkönyveket, amelyekben az adott társulat szerepel, és ha megtaláltuk az előadás időpontját, megkeressük a hozzá tartozó színlapot, és összevetjük a szöveggönyvben szereplő szereposztással. Még bonyolultabb a dolog, ha szereposztás helyett más közreműködők nevei találhatóak a szöveggönyvben, de előfordult már, hogy a sűgő neve alapján mentünk végig a fent vázolt folyamaton, és végül sikerrel jártunk. Ha a nevük ismert, természetesen ezeket a közreműködőket is szerepeltetjük a katalógustételben melléktételként.

Vannak azonban olyan résztvevők, akiknek a nevét, amennyiben ismert, kötelező jelleggel fel kell tüntetnünk a katalógustételben. Ezek közvetlenül a bemutatóadatok után következnek, szintén az 511-es mezőben. Ilyenek a rendező és a dramaturg (XX. századi filmforgatókönyvek esetében pedig az operatőr). Sajnos a XIX. században a rendezőt ritkán tüntették fel, nem csak a szöveggönyvben, de a színlapokon is, a dramaturg, mint munkakör, pedig még nem létezett, így a Nemzeti Színház szöveggönyvtára esetében ez az adat sokszor hiányos.

A megjegyzések következő csoportja nem könyvtári, hanem színházi szempontok alapján jött létre. A Színháztörténeti Társaságban ugyanis gyakran találkozunk olyan kutatókkal, akik valamely színházból vagy színtársulattól érkeznek, és előadás céljából keresnek darabokat. Ilyen esetben a színdarab alapvető tulajdonágai, mint a műfaja vagy a hossza mellett fontos információ a számukra a szereplők száma is. Ezért a katalógustétel 520-as mezőjében jelöljük, hogy a színdarab adott példánya hány férfi és hány női szereplőt tartalmaz, és hogy szükség van-e további csoportos szereplőkre (statisztákra) is. Egy színdarab különböző példányai között ebben a kérdésben is nagy különbségek lehetnek, hiszen a darabokat minden rendező a maga és a színháza igényeihez igazította, így találunk olyan példányokat, amelyből kihúztak szereplőket, de ritkább esetben az is előfordult, hogy új szereplőket iktattak be a darabba. Ha a Társaság kutató színházi szakember egy

sokszereplős darabot szeretne előadni, de a társulatában kevesebb színész áll a rendelkezésére, ezeknek a megjegyzéseknek a segítségével megtalálhatja, előadták-e már a darabot szereplők kihagyásával, és ha igen, megfelel-e az adott megoldás az ő színházának is. Ezt az adatot a cédulakatalógusban még nem jelölték. Ebben talán szerepet játszott az is, hogy a XIX. századi szövegek könyvek a szereplők listáját is másképp kezelték, előfordult például, hogy a statisztákat vagy az énekkart nem szereplőkként tüntették föl, hanem a kellékek között. Ilyen kelléklista található a *Groff Adermal* szövegek könyvének utolsó oldalán, amely a bútorok és lámpák mellett felsorol „6 katonát” és „sok leányokat paraszt leányoknak ölt[özve]” (15. kép).

Külön kell megemlítenem azokat a XIX. századi színdarabokat, amelyek a korszak divatjának megfelelően allegorikus vagy antropomorf alakokat szerepeltetnek. Ilyen a már emlegetett *Árpád ébredése* is, amelyben többek között a Kajánságot, a Gúnyt vagy az Éhhalált megszemélyesítő szereplők lépnek a színpadra. Ezekben az esetekben a katalogizálás végző könyvtárosnak két választása van: megnézi a bemutató előadás szereposztását, és annak megfelelően veszi fel a szereplők nemek szerinti megoszlását, vagy pedig a szereplők nemét egyszerűen kihagyja, és a megjegyzés a „szereplők száma: x fő” fordulattal kerül be az online katalógusba. A XIX. századi szövegek könyvek esetében általában az első, míg modern darabok katalogizálásakor a második megoldást szoktuk alkalmazni, bár kivételek természetesen akadnak. (Az Állami Bábszínház gyermekdarabjai például sok antropomorf állatszereplőt tartalmaznak, akiknek a neve fontos a cselekmény szempontjából, a szereposztásból viszont nem derül ki, így előfordult, hogy végig kellett olvasnunk a darabot, hogy kiderüljön, az adott szereplőt férfinak vagy nőnek kell-e játszania a szerző elképzelése szerint.)

Az online katalógustételben szereplő következő megjegyzések, az Amicus esetében az 561-es mezőben, a példány provenienciájára, vagyis a dokumentum származására vonatkoznak. Itt kell jelölnünk minden olyan gyűjteményt, amelyben, a bejegyzések tanúsága szerint, a dokumentum megfordult. Az erre vonatkozó bejegyzések lehetnek kéziratosak, de a leggyakoribb formájuk a pecsét. A Nemzeti Színház szövegek könyvtárának szinte minden példányában megtalálható a színház könyvtárának a pecsétje, bár akadnak kivételek. Gyakori még a XIX. első feléből származó szövegek könyvekben a „Pest Vármegye tulajdona” feliratú pecsét, az 1848 – 49 - es szabadságharc leverése után pedig megjelenik a cenzúrahivatalok viaszpecsétje is. Ezek sajnos nagyon sérülékenyek, sőt az is előfordult, hogy a viaszpecsétet lekaparták a papírról, és már csak a nyomaik láthatók a szövegek könyvben. Amennyiben a pecsét mégis olvasható állapotban maradt meg, ezt az 588-as mezőben jelöljük, „Ép viaszpecséttel.” szöveggel.

A megjegyzések következő, és egyben utolsó csoportja a példány egyediségére vonatkozó adatokat tartalmazza (Amicus 562-es mező). A szövegek könyvek esetében ezek azok az információk,

amelyek a dokumentumban található bejegyzések alapján megkülönböztethetővé teszik a példányt más, hasonló példányoktól. Színházi szempontból a legfontosabbak természetesen a példányinformációk: ezek mutatják egyértelműen, hogy melyik közreműködő milyen célból használta a dokumentumot, és miféle megjegyzésekkel látta el. Ezek alapján megkülönböztetünk:

- rendezőpéldányt,
- sűgőpéldányt,
- ügyelőpéldányt,
- szereppéldányt (amelyet a darabban játszó színész használt),
- olvasópéldányt (amely az előadott színdarab szövegét tartalmazza a közreműködők bejegyzései nélkül, de az eredeti szövegen végzett változtatásokkal, rövidítésekkel),
- cenzúrapéldányt,
- zenei példányt,
- karmesteri példányt,
- vaspéldányt,
- könyvtári példányt (ez utóbbi kettőt a színházak a saját könyvtárukban helyezték el),
- világosítópéldányt (a XX. században, a színházak villamosítása, a reflektorok elterjedése után jelent meg),
- és dramaturgiai példányt (amely szintén a XX. században jelent meg először).

Hogy milyen példányt tartunk a kezünkben, azt a benne szereplő bejegyzések alapján ismerhetjük föl. Például a rendezőpéldányok a leggyakrabban szereposztást, a rendező utasításait és díszletrajzokat tartalmaznak. A díszletrajz nem azonos a díszlettervvel: míg az utóbbi a színpadi díszlet részletes kidolgozására szolgál, az előbbi csak egy jelzésértékű ábra, amely általában felülnézetből ábrázolja a színpadot, és azt mutatja meg, hogy az adott jelenetben melyik színész hol tartózkodik, és hogyan mozog a díszletben. Ilyen díszletrajz található például Alexandre Dumas *Antony* című szomorújátékának rendezőpéldányában minden felvonás első oldalán (17. kép). A sűgőpéldányokban szintén található szereposztás, ezeket azonban a legbiztosabban a sűgőjelekről ismerhetjük fel, amelyek egy - egy szereplő bejövetelét és távozását, vagy a jelenet végét jelzik a szövegekönvben. Az ügyelőpéldányok legfontosabb ismertetőjele a kelléklista, ebben sorolják föl, milyen kellékekre van szükség a darab színreviteléhez, a bútoroktól a szereplők használati tárgyaiig. Mint már az előzőekben említettem, ezek nem mellékletek, hiszen nem képeznek önálló fizikai egységet a szövegekönv mellett, bár ritka esetben ez is előfordulhat, ilyenkor természetesen mellékletként szerepelnek a katalógustételben is. De ezeket az információkat általában bejegyzésként tartalmazza a szövegekönv, amelyben, különösen a kéziratokban, de a későbbi, gépírással készült példányokban is, minden oldal verzóját üresen hagyták a közreműködői

bejegyzések számára, ahogy azt már az oldalszám problémájánál láhattuk.

A felsoroltak közül ki kell emelnünk a cenzúrapéldányokat, amelyek könyvtári és színháztörténeti szempontból egyformán különlegesek. Magyarországon a XIX. század első felében a Habsburg uralkodók, II. József és II. Lipót cenzúrarendeletei voltak érvényben, amíg 1840-ben magyar követelésre Budán föl nem állították a központi cenzúrahivatalt. Az 1848–49-es szabadságharc leverése után a cenzúra a korábbiakhoz képest szigorodott, és sokkal szabályozottabbá vált, majd fokozatosan enyhült, és végül a kiegyezés után meg is szűnt.

Ez a folyamat világosan követhető a Nemzeti Színház korabeli szöveggönyveiben található cenzori bejegyzéseken keresztül. A XIX. század első felében a cenzori bejegyzések legnagyobb része magyarul íródott, és nem hitelesítette pecsét, csupán a cenzor aláírása. A szabadságharc után túlsúlyba kerültek a német nyelvű cenzori bejegyzések, az aláírások mellett pedig megjelentek a cenzúrahivatalok díszes viaszpecsétjei. Ezekből többféle található a szöveggönyvekben, és ritkán ugyan, de előfordul közöttük magyar felirattal ellátott példány is. Az előbbiekre jó példa az *Argyil és Tündér Ilona* 1852-ből származó cenzúrapéldánya, amelyben két német nyelvű viaszpecsét is található (18., 19., 20. és 21. kép), az utóbbira pedig *Az apám felesége* című egyfelvonásos vígjáték 1863-ból, amely, a kiegyezés közeledtével, már magyar feliratú cenzúrapecsétet tartalmaz (22. és 23. kép).

Ami a cenzori bejegyzéseket illeti, színháztörténeti szempontból különösen fontosak, hiszen gyakran tartalmaznak indoklást is, hogy az adott darab miért, vagy miért nem kerülhet színpadra. Ilyen, a XIX. század első feléből származó engedélyező szöveg található a *L'Abbé de lepée* (7. kép) és az *Aba* (10. kép) már említett példányaiban, az elutasításra pedig jó példa az *Aubigny Clementia* címlapján található cenzori bejegyzés: „Ezen darabot előadni nem szabad, mert szitkokkal tele vagyon, Istenről nagyon illetlenül szól, és régi vallásbéli villongásokat előhoz.” (8. kép). Mint látható, a cenzorok alá is írták az engedélyt, illetve az elutasítást, és ez által katalogizálási szempontból közreműködőkké váltak ők is. Minden hasonló esetben, ha ismerjük a cenzor nevét, azt is fel kell tüntetnünk melléktételként, az életrajzi adataival együtt, amennyiben kideríthető.

Külön kell szólnunk továbbá azokról a szöveggönyvekről, amelyekben a Magyar Tudományos Akadémia drámabíráló bizottságának bejegyzéseivel találkozunk. Ez a bizottság nem tévesztendő össze a Nemzeti Színház Drámabíráló Bizottságával, amely 1852-től működött, és olyan neves magyar írók voltak a tagjai, mint Czuczor Gergely, Jókai Mór vagy Szigligeti Ede. A Tudományos Akadémia drámabíráló bizottságát Vörösmarty Mihály alapította, nem azzal a céllal, hogy a színdarabok tartalmi minőségét véleményezzék, hanem hogy a magyar nyelv helyes használata felett őrködjének. A Nemzeti Színház szöveggönyvtárában több olyan színdarab is található, amelynek szövegét maga Vörösmarty javította, és igyekezett benne az idegen szavakat a nyelvújítás

szellemében magyar megfelelőjükkel helyettesíteni. Ezek közül az egyik legérdekesebb az *Agyvelő orgánumai* című vígjáték, amelyben az „orgánum” (a német eredetiben *Die Organe des Gehirns*) kifejezést próbálták magyarítani, és e próbálkozás eredményeként a szöveggönyv nem kevesebb, mint négy címváltozattal rendelkezik (24. kép). A drámabíráló bizottság munkássága csak néhány évtizeden át tartott, a hatása azonban felbecsülhetetlen. Ezeket a szöveggönyveket végig lapozva több olyan kifejezéssel is találkozunk, amelyet a nyelvújítás korában cseréltek le idegen szavakról a mai napig használatos magyar megfelelőjükre.

Ezzel a végére értünk az online katalógustételben felsorolandó megjegyzéseknek. A tétel további adatmezőiben a dokumentum kereshetőségét szolgáló tárgyszavak és melléktételek következnek. Itt jelöljük azt, hogy a példány szöveggönyv, hogy mely színházi műfajba tartozik, és ha van példányinformáció, az is szerepel tárgyszóként. Ezt követik a melléktételek, tehát minden közreműködő neve, a társszerzőtől a rendezőn át a cenzorig, az életrajzi adataikkal, és a darab létrejöttében és színpadra állításában betöltött szerepükkel együtt, amennyiben ismerjük ezeket az információkat. És végül melléktételként veszünk föl minden testületet, amelyhez a bejegyzések alapján köthető a szöveggönyv, legyen szó akár színházról, akár vándor színtársulatról.

Az utolsó, de legfontosabb adat pedig a jelzet. A Nemzeti Színház szöveggönyvtárának esetében, mint már említettem, megtartottuk az eredeti múzeumi raktározási rendet, tehát ennek a jelzetei fognak bekerülni az online katalógusba is. Ezek a jelzetek az (OSZK SZT) N.Sz. betűkkel kezdődnek, mutatva, hogy a dokumentum a Nemzeti Színház szöveggönyvtárának részét képezi, folytatódnak a betűrend aktuális betűjével, azután következik a folyószámzás 1-től, tehát a betűrend egységén belül a legkorábbi példánytól. Amennyiben egy színdarabnak egy előadáshoz köthetően több példánya található a katalógusban, ezeket a jelzet után / jellel elválasztott számozással különböztetjük meg egymástól, tehát N.Sz.A 1, N.Sz.A. 1/1, N.Sz.A. 1/2, és így tovább. Ha ezt is fölvevük a katalógustételbe, készen van a példány katalógizálása, és a dokumentum kereshetővé válik az Országos Széchényi Könyvtár integrált könyvtári rendszerében.

Természetesen, ami egy színházi szöveggönyv tartalmát illeti, a katalógustételben található információk csak a jéghegy csúcsát jelentik. Minden egyes példány teli van olyan bejegyzésekkel, amiket nincs az a katalógus, ami jelölni tudna, de a színháztörténeti kutatás szempontjából felbecsülhetetlen információkat tartalmaznak. Ezeknek a felfedezése és részletes elemzése a Színháztörténeti Tár kutatóinak éles szemére van bízva, de mégis, ezeknek az adatoknak a segítségével lehet a legjobban rekonstruálni azt a rég letűnt korszakot, amelyben ezeket a darabokat színpadra állították. Hol találhatnánk megfelelő adatmezőt egy katalógusban a színházigazgatók pár szóban odavetett, éles nyelvű drámabírálatainak? Hogyan jelölhetnénk, ha a sűgő jelölésre méltatlan, nyomdafestéket nem tűrő ábrákkal rajzolta tele a példány minden szabadon hagyott

oldalát? Hiába vesszük föl a másolók nevét és életrajzi adatait melléktételként, a katalógus soha nem fogja tudni visszaadni azoknak a másolói bejegyzéseknek az életszerűségét, amelyekben ezek a kemény munkában fáradó emberek a saját teljesítményükkel dicsekszenek. Például Gillyén Sándor, a pesti magyar színésztársaság sűgője, minden szövegkönyvben, ami átment a kezén, benne hagyta nem csak a keze nyomát, hanem a véleményét is a másolás és az előadás körülményeiről. A *Macskási Juliánna* általa másolt példányának utolsó oldalán büszkén jelzi, hogy a 101 főlő terjedelmű darabot mindössze 48 óra leforgása alatt másolta le (25. kép). Vagy ott van például Az *attaché* című 4 felvonásos vígjáték, amelynek fordítóját, Knyaskó Lajost az előadás valamely résztvevője a következő szavakkal minősítette: „Aki jobb lett volna, ha ismeretlen marad mindenki előtt!” (26. kép). De hasonlóan vélekedett valaki a már említett *Antony* fordítójáról, Szentl Györgyről is, mert a címlapon a neve alatt apró betűkkel kívánta, hogy „sütötte volna meg” (16. kép). Egy szenvedélyes kutató számtalan, a korabeli színjátszás történetére vonatkozó információt képes kiolvasni az ilyen és ehhez hasonló bejegyzésekből. Apróságnak tőnnek, de mégis, ezek azok a dolgok, amelyeket egy könyvtáros a katalógusban soha nem fog tudni megosztani a kutatókkal, pedig azoknak a szemében talán többet mondanak minden pontos rekordadatnál.

5. Összegzés

Itt tartunk tehát most, 67 évvel a Nemzeti Színház szövegkönyvtárának lezárása, körülbelül 50 évvel a nemzeti könyvtári cédulakatalógus elkészülte, és majdnem 20 évvel az integrált könyvtári rendszer bevezetése után. Az a 284 darab nemzeti színházi szövegkönyv, ami eddig az én kezemen átment, önmagában elégtelen lenne arra, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőle, de mindez kiegészítve az elődök és a hajdani kollégák tapasztalataival már elegendő arra, hogy lássuk, a könyvtárba bekerülő színházi szövegkönyvek különleges bánásmódot érdemelnek. Először, mint olyan könyvszerű dokumentumok, amelyek egyedi példányok, s nem csak a gyűjteményen belül, hanem talán az egész világon. És másodszor a muzeális érték miatt, amelyet képviselnek.

Éppen ez a muzeális érték állítja különleges kihívás elé a katalogizálást végző könyvtárost. Ez az, amit alig, vagy egyáltalán nem lehet jelölni a katalógusban, mégis jelezni kell, mert a kutatóknak erre van a legnagyobb szükségük. És ez az, ami a munkánkat igazán érdekessé teszi, és nem redukálható az integrált könyvtári rendszer száraz adatainak halmazára. Meg kell találnunk az egyensúlyt a példány azonosíthatósága szempontjából fontos információk és a katalógustételbe kerülő megjegyzések mennyisége között, és közben tiszteletben kell tartanunk az elődeink által végzett hatalmas munkát is. Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy magát a példányt, az adott dokumentumot írjuk le, nem pedig a hozzá köthető színielőadást.

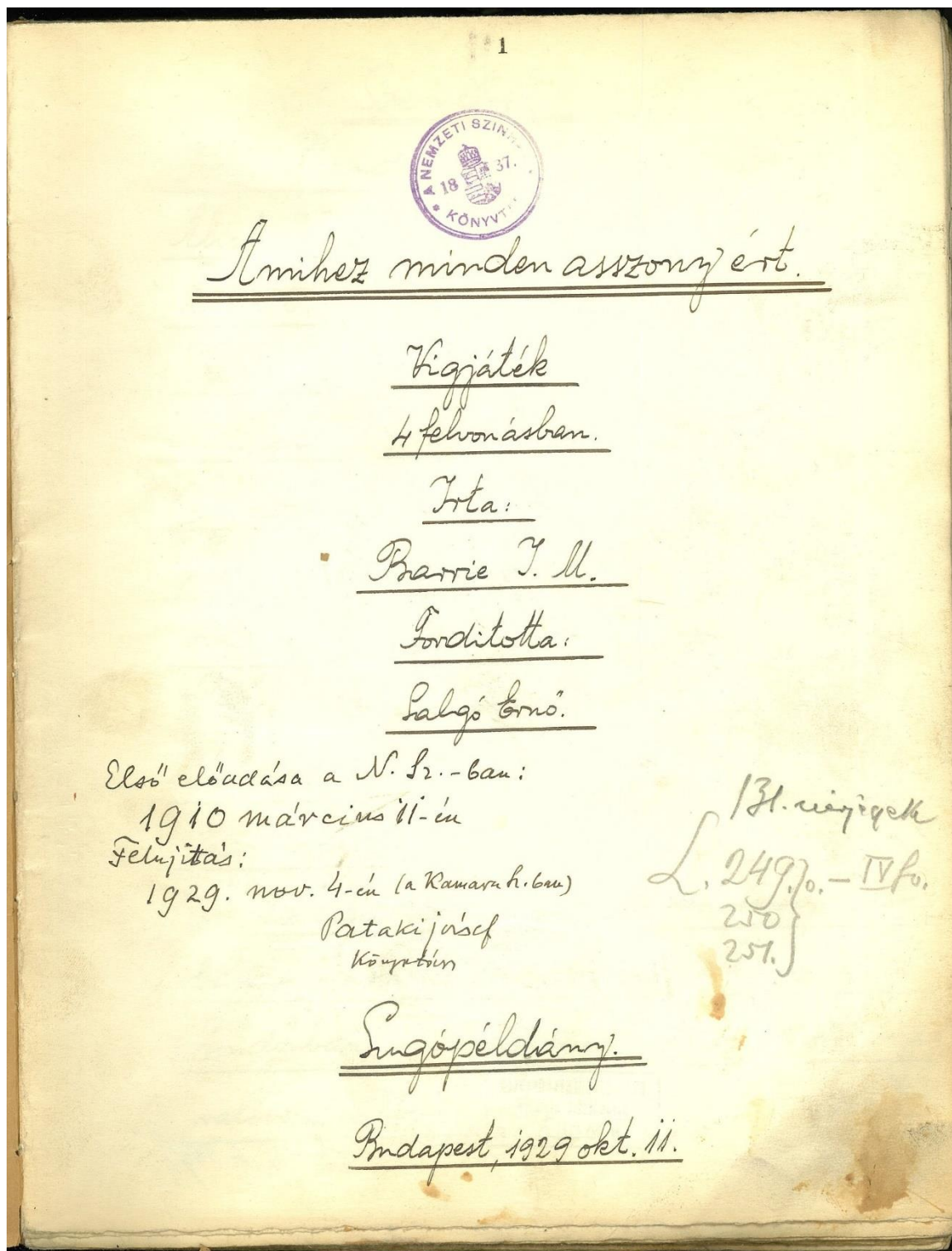
Ahogy a Színháztörténeti Tárban egymás között mondogatjuk: „Hagyjunk valami csemegét az olvasóknak is!” A katalógusnak nem az a célja, hogy a dokumentum minden tulajdonságát feltárja a kutatók előtt. De muzeális értékű dokumentumok esetében irányt kell mutatnia, hogy az egyes példányoktól merre lehet továbblépni, és mely történelmi korszakok, személyek és események köthetők hozzájuk. Ezt az iránymutatást próbáljuk mi megadni itt, a Színháztörténeti Tárban. És ennek a munkának az eddig legjobb példája a Nemzeti Színház XIX. századi szövegkönyveinek katalogizálása.

Irodalomjegyzék

- Belitska-Scholtz Hedvig: *A Színháztörténeti Tár az Országos Széchényi Könyvtárban*. In: Színháztudományi Szemle 28. Budapest : Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 1991. 61-65.
- Pukánszky Kádár Jolán–Berczeliné Monori Erzsébet: *Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1965–1966. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 1967. 214-246.

Források

- Soós Márton: *A 'meg-szomorított ártatlanság* (OSZK SZT N.Sz.A. 1)
- Dugonics András: *Macskási Juliánna* (OSZK SZT N.Sz.A. 2)
- Katona József: *Aubigny Clementia* (OSZK SZT N.Sz.A. 11)
- Franz Kratter: *Atilla* (OSZK SZT N.Sz.A. 18)
- Louis L. Chandezon: *Groff Adermal* (OSZK SZT N.Sz.A. 19)
- Tóth Lajos: *Alpesi kőszirten épült rablótár* (OSZK SZT N.Sz.A. 28)
- August von Kotzebue: *Agyvelő orgánumai* (OSZK SZT N.Sz.A. 30)
- Jean – Nicolas Bouilly: *L'abbé de lepée* (OSZK SZT N.Sz.A. 31)
- Karl Blum: *Az aranyműves leánykája* (OSZK SZT N.Sz.A. 38)
- Vörösmarty Mihály: *Árpád ébredése* (OSZK SZT N.Sz.A. 40–40/2)
- Szigligeti Ede: *Aba* (OSZK SZT N.Sz.A. 44)
- Alexandre Dumas: *Antony* (OSZK SZT N.Sz.A. 56)
- Szigligeti Ede: *Argyil és Tündér Ilona* (OSZK SZT N.Sz.A. 88–88/1)
- Czanyuga József: *Apró félreértések* (OSZK SZT N.Sz.A. 90)
- Szász Károly: *Az apám felesége* (OSZK SZT N.Sz.A. 105)
- Szophoklész: *Antigone* (OSZK SZT N.Sz.A. 136/3)
- Henri Meilhac: *Az attaché* (OSZK SZT N.Sz.A. 138/1)
- James M. Barrie: *Amihez minden asszony ért* (OSZK SZT N.Sz.A. 188/1)

1. kép: James M. Barrie: Amihez minden asszony ért (SZT N.Sz.A. 188/1) A címlapon a Pataki József, a Nemzeti Színház könyvtárosa által megadott pontos előadásadatok.

50^h frank.

1

Beosztás domb 11^h
852.

Argyil
és
Tündér Ilona.

Eredeti néprége, dalokkal, zenével és tán-
czokkal, 3 fele.

Irta
Szigligeti.
1852.

Beniderő Könyve

A. 2.

2. kép: Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88). A szöveggönyv címlapja és a rendezői bejegyzések a szerző, Szigligeti Ede kézírásával.

37
Conframin elibe / el. Grillo allansamba
ore marad:

13te Fel: Peuronella el Grillo alansom-
ba

Peuronell. /: Kei szijőre sepi a keret s úramot
névén: / Am! / hagyjak fel a sok feleséggel!
Soha bíróny! / vömél isak fiatal /: Sielgelier,
minn mihor véled meg esmerkedem s Conf-
ramin /: Ijam skübetett rötte - /: ugyan
isak arola verse fel ezen Conframin
nevet, miolra az öreg Grillo, az ö véle
apján az Iren ebből a világból /: /:
Miorra, s miolra Ruyertemmel egy
kereskedésbe, s egy saivasaigba van;
az előn a delkemet Adolfnak nevertet,
a Iren Gellert hegyi Pithia az mond,
sa en rötte, hogy meg familiamból
nagy ember fog válni, en seha /: Grillo
minn halja /: nem alarván harag-
sagba /: hagyja azon érdemes öreg af-
siony ságon, a Iammal isak nem egy
döbe skübetett Adolfnak fel /: /:
Vátig kíváram, alarvam is, hogy az
en fel /: /: s Grilloval nevertet
Iam a vespen, de nem mehettem vea,
egy per

probatio
calami
lesz belölle
valami

3. kép: Tóth Lajos: Alpesi kőszirten épült rablótár (SZT N.Sz.A. 28). A lapszálon ismeretlen személy bejegyzése: „probatio calami lesz belölle valami”.

22^é fram:

1

Beérkezett Ánnus 30^é
536.

Pomuly

Pályamű
a gróf Károlyfi 40 aranyos jutalomra

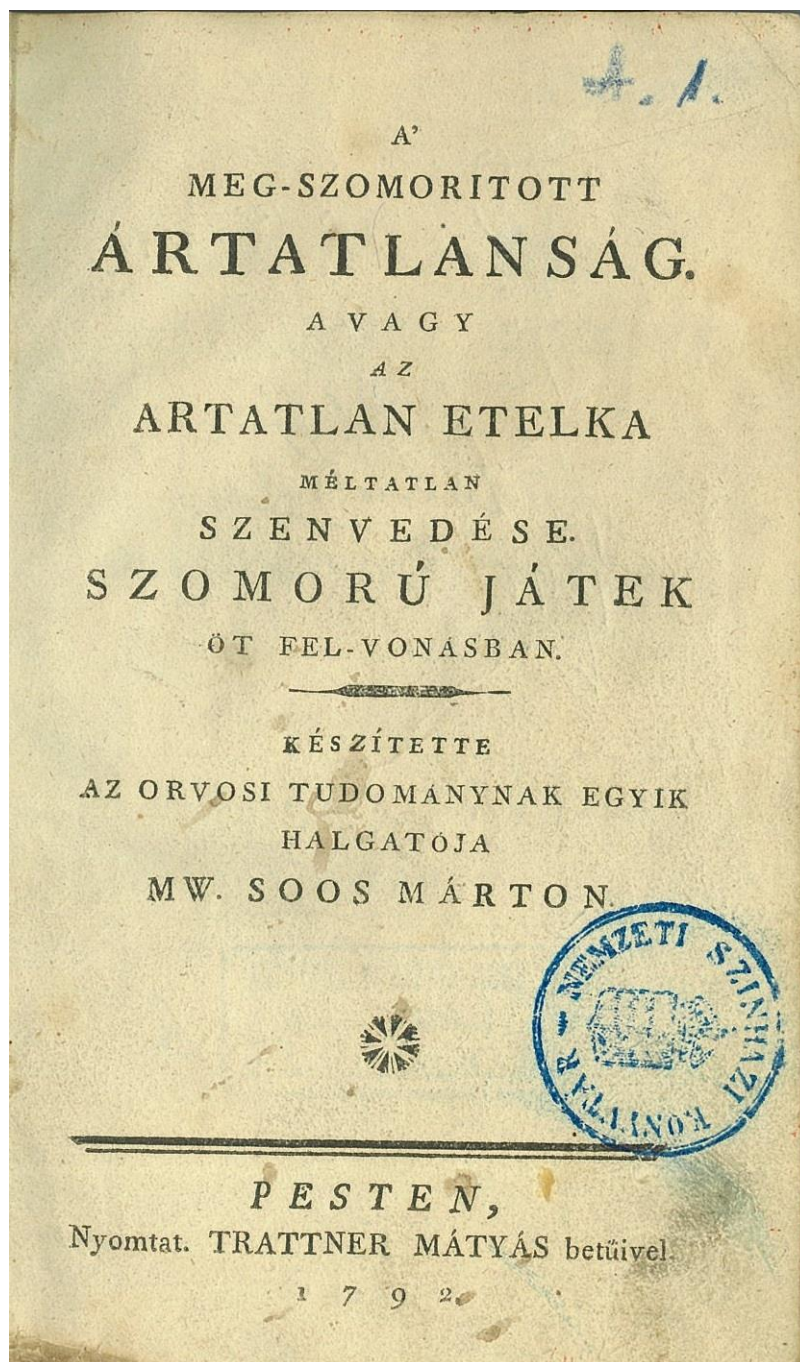
Selíge: "Győzzön a jobb!"

Apró Félreértések

Eredeti vigyáuk 2 felvételben.

4. kép: Czanyuga József: Apró félreértések (SZT N.Sz.A. 90). A címlapon a szerző neve helyett a pályázaton használt jelige, „Győzzön a jobb!”.

5. kép: Soós Márton: A' meg-szomorított ártatlanság (SZT N.Sz.A. 1). A címlapra kézzel bejegyzett múzeumi raktározási jelzet szerint a példány a páhuzamos cím alapján az A betű alá került a katalógusban.

4.38

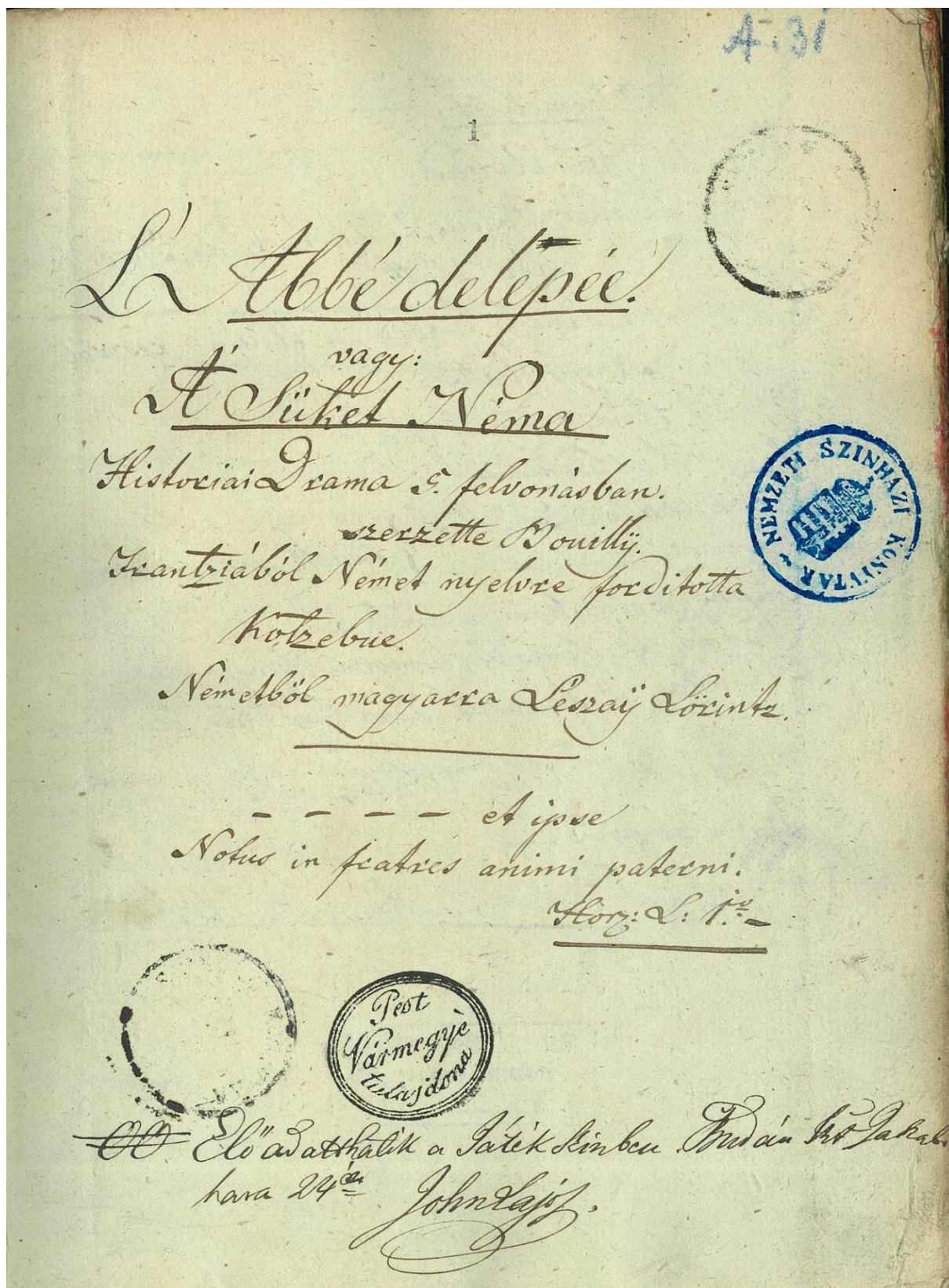
1

Az Aranyműves
leánykaja
Erlölcsi rajzolat az előidőből
2. felvonásban
Blum Károly után
Jordisotta Dörnye

6. kép: Karl Blum: Az aranyműves leánykaja (SZT N.Sz.A. 38). A párhuzamos cím szerint „erkölcsi rajzolat az előidőből”.

7. kép: Jean-Nicolas Bouilly: L'Abbé de Lepée (SZT N.Sz.A. 31). A címlapon az eredeti francia cím, a magyar nyelvű párhuzamos cím és a különböző fordítások pontos megjelölése. John Lajos cenzor magyar nyelvű engedélyező bejegyzésével.

Ezen darabot előadni nem szabad, mert
bírákhoz, tele vagyon. Istentől nagyon illette,
múl föl, és régi vallásból villongásokhoz előző
Ké. N. 23 Dec. 1831.

Magyar József Aubigny Clementia
vagy is

A Vallás miatt való Zenebona Tran-
szia Országban 7. Henrik alatt.

Vitári Darab 9 Szalásban.

Leírtatott
Katona József

Pestben
3. sz. rendelőben Törvényt szabván.
1813.

8. kép: Katona József: Aubigny Clementia (SZT N.Sz.A. 11). A címlapon a szerző kézírásával a darab keletkezésének helye és évszáma. Magyar József cenzor magyar nyelvű elutasító bejegyzésével.

partoktól, és a meg engedelmessé Chat,
 réval vípa tőrve belefűget hornak ofpágon,
 nat — — nélem tsahel relleril art neenipss
 hogy meg jutalmarram igen. Regényvagyot.
 Clem. Gardag — fel seges jutalmaso. Király
 és ember egyke. miad —
 Chatre. Alti nem mendo'ge'sel, hanem illdás.
 sal, és emberi seggel fajtotta meg a légie lángját.
 Király. Parag felé fohatlo'olva, Oh ugy se,
 hat Seremto'. adj aronnak híret gyó'odol,
 mes Királyolla' rendeltél elegendo' kegyes,
 seget, és emberi seget, most így, az emberse'
 ges és erkélyem. Kiru Monarcha, nagyobb,
 mint a Világnak minden Meghódítója!!!

Vége az egész
 Játékának.

et 20^{ca} Aprilis
 anni 1876

Kertész

9. kép: Katona József: Aubigny Clementia (SZT N.Sz.A. 11). A példány utolsó oldalán a szerző kézírásával a darab befejezésének helye és évszáma.

Királyi Levelező alá hűdöteti September
ho 14^{én} 1838 Szigliget
Rendőse

44

A B A.

A. 44

Eredeti szomorújáték
5 felvonásban.

Irta
Szigligeti.

1838

a ki-lövöltetése el-hagyása mellett, a Jatek-köni elő-adás
meg-engedtetik. Budán September 30^{án} 1838

Prof Pongrácz János
M. R. Helytartó Tanácsj.

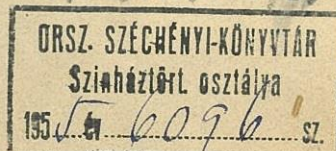
11. kép: Szigligeti Ede: *Aba* (SZT N.Sz.A. 44). A példány utolsó oldalán Lendvay Márton színész arcképe beragasztva.

tervezett

SZEMÉLYEK.

Antigone. *Kereki, Maróthy.*
Ismene. *Lehel, Meindlinger*
Kar: thebai aggastyánok.
Kreon. *Tóth, Góth.*
Őr. *Kisbont*
Haemon. *Fleiss.*
Tiresias. *Góth, Tapolcasi*
Hirnök. *Tapolcasi*
Eurydike. *Rumen,*
Szolga.

U. S. A. 136/3.

12. kép: Szophoklész: Antigone (SZT N.Sz.A. 136/3). A címlap verzóján tervezett, de meg nem valósult nemzeti színházi előadás kéziratos szereposztása.

Atilla

A' Hunnuidó Keltenshetetlen Királya
 Memre: Néni Fülét 4 Fehőnassa

1823.

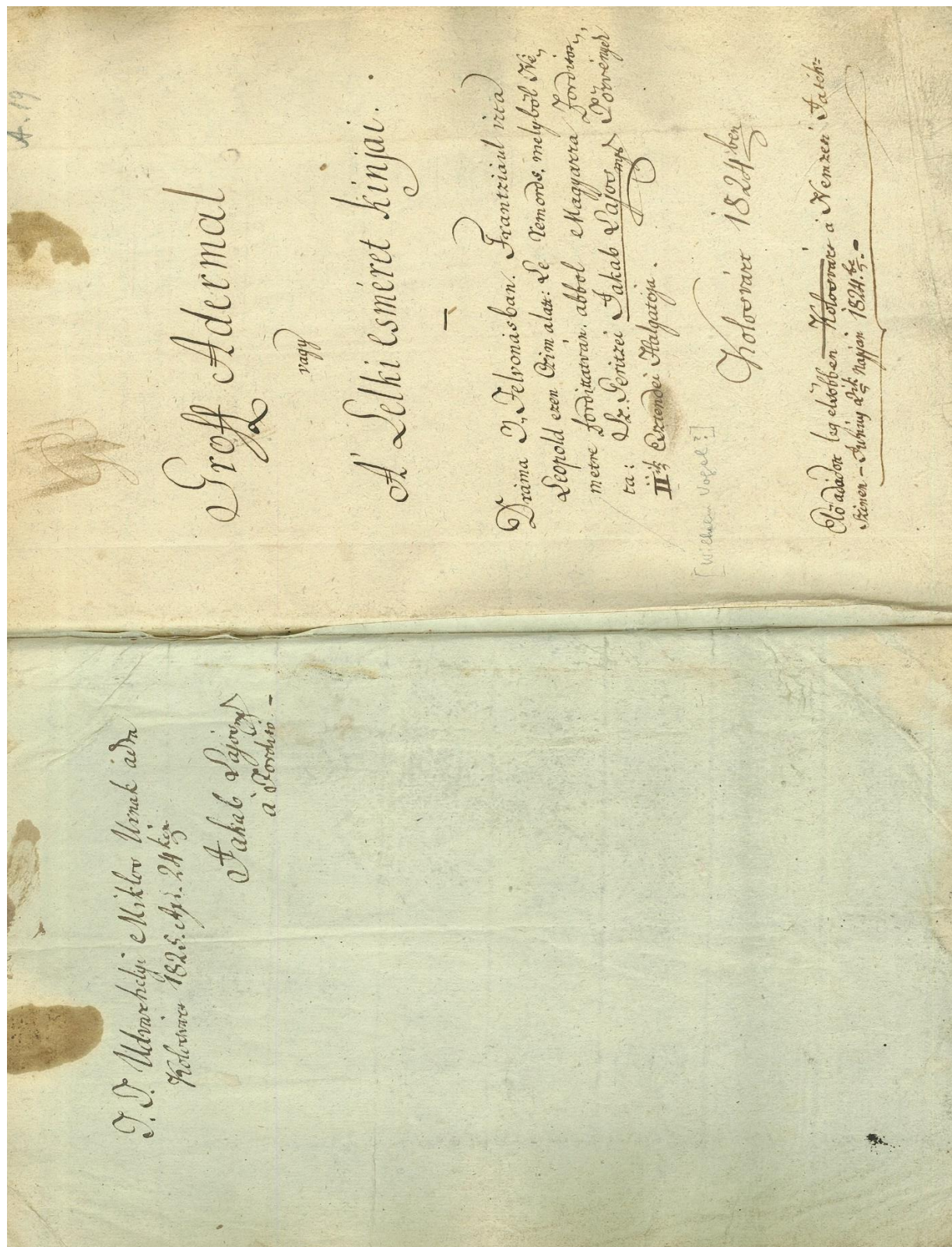
Crattertől.

Város

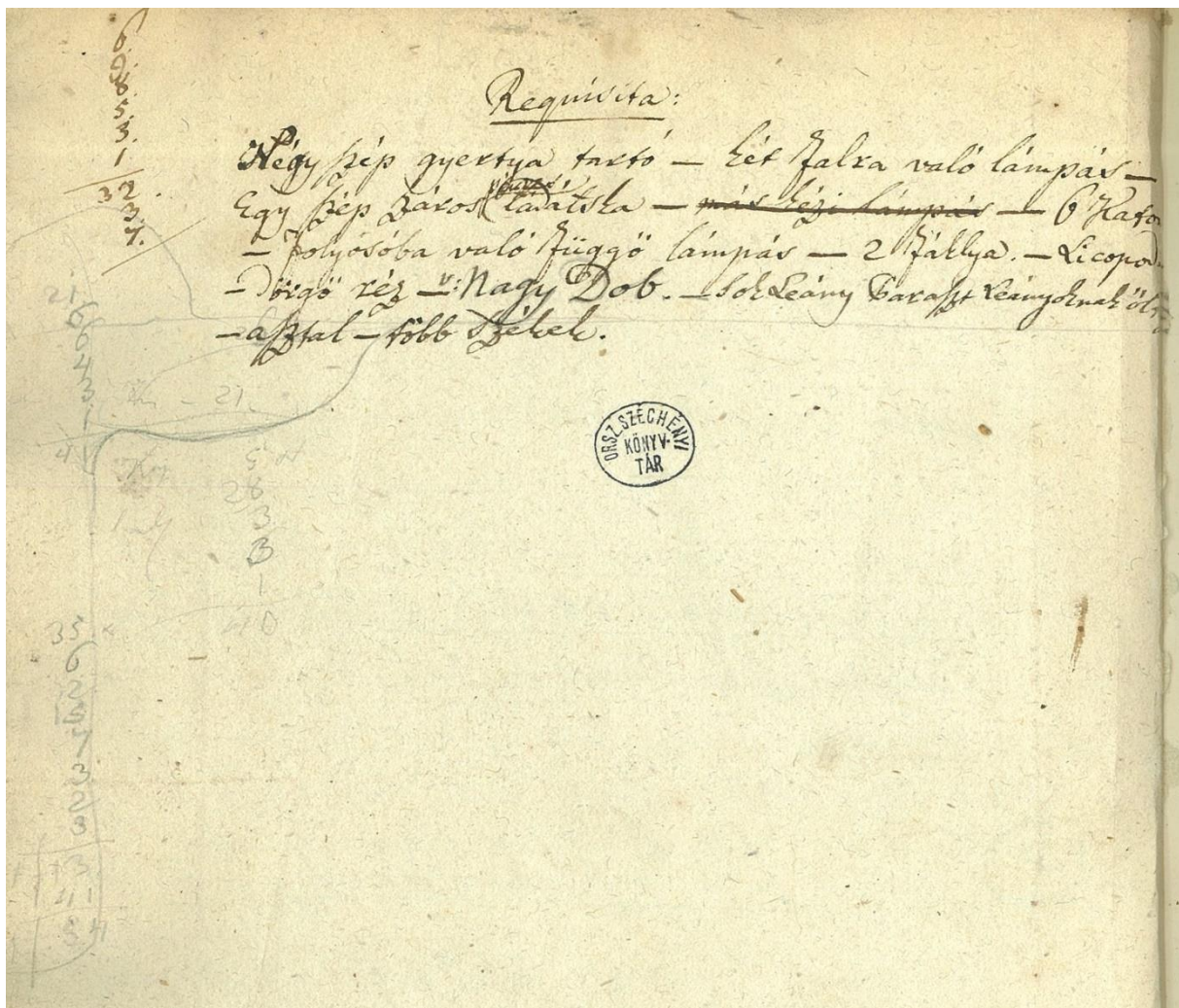
Pest 1813. apr. 8.

13. kép: Franz Kratter: Atilla (SZT N.Sz.A. 18). A címlapon a példány keletkezésének dátuma: 1823, a cédulakatalógusban a bemutató előadás helye és időpontja: Pest, 1811. máj. 29.

14. kép: Louis L. Chandezon: Groff Adermal (SZT N.Sz.A. 19). A szerzőségi közlésben az eredeti cím: „Le Remords”. A címlapon a példányhoz tartozó bemutatódatok: Kolozsvár, Nemzeti Játékszín, 1824. júni. 2. a cédulakatalógusban a bemutató előadás helye és időpontja: Buda, Várszínház, 1833. okt. 19.

15. kép: Louis L. Chandezon: Groff Adermal (SZT N.Sz.A. 19). A példány utolsó oldalán kelléklista, amely a kellékek között sorolja fel a statisztaszereplőket: „6 katona” és „sok leány paraszti leányoknak ölt.”.

Királyi cenzura küldetett
Bécs, October 12^{én} 1839.

Janió
Elenkerő

Antony.

Szomorújáték öt Felvonásból

Dumas Sándor műve.

ford. Szentad György.

sütötte volna meg

[Large decorative flourish]

16. kép: Alexandre Dumas: Antony (SZT N.Sz.A. 56). A címlapon ismeretlen személy bejegyzése Szentad György fordítóra vonatkozóan: „sütötte volna meg”.

1847.
máj 13.

Személyzet:

Antony.

Adèle.

De launay Olivier.

d'Herouilly Ödön.

Laney Aforgonyág.

De launay Marie Anne baro.

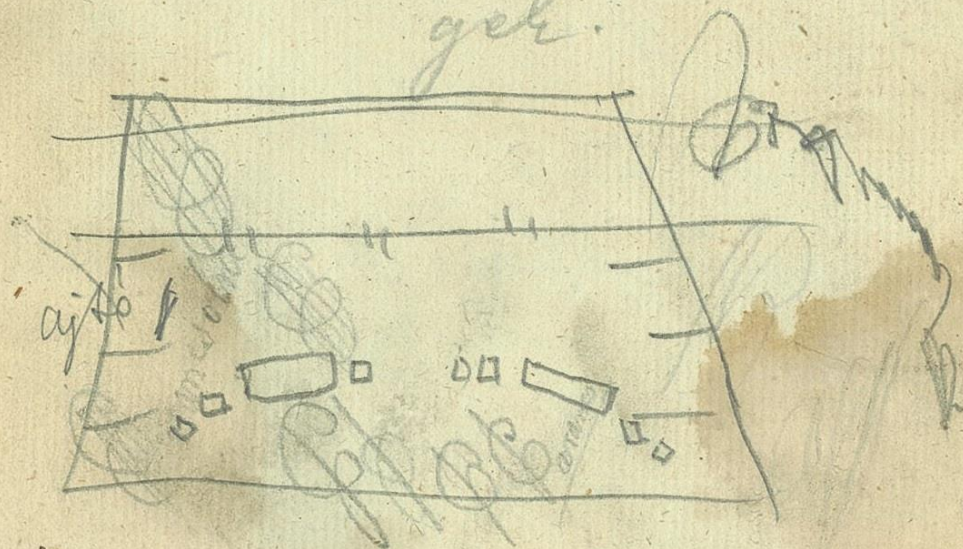
De-Lufsan Isidorik.

De-Campone.

Lajos.

Mrs.

Mind két nemzeti úri vend
gek.

17. kép: Alexandre Dumas: Antony (SZT N.Sz.A. 56). A rendező által készített díszletrajz a darab negyedik felvonásához.

Post vom 21. Januar 1853.

Gen. van M. M. Hofnally m.
Folizai, Giraklon.

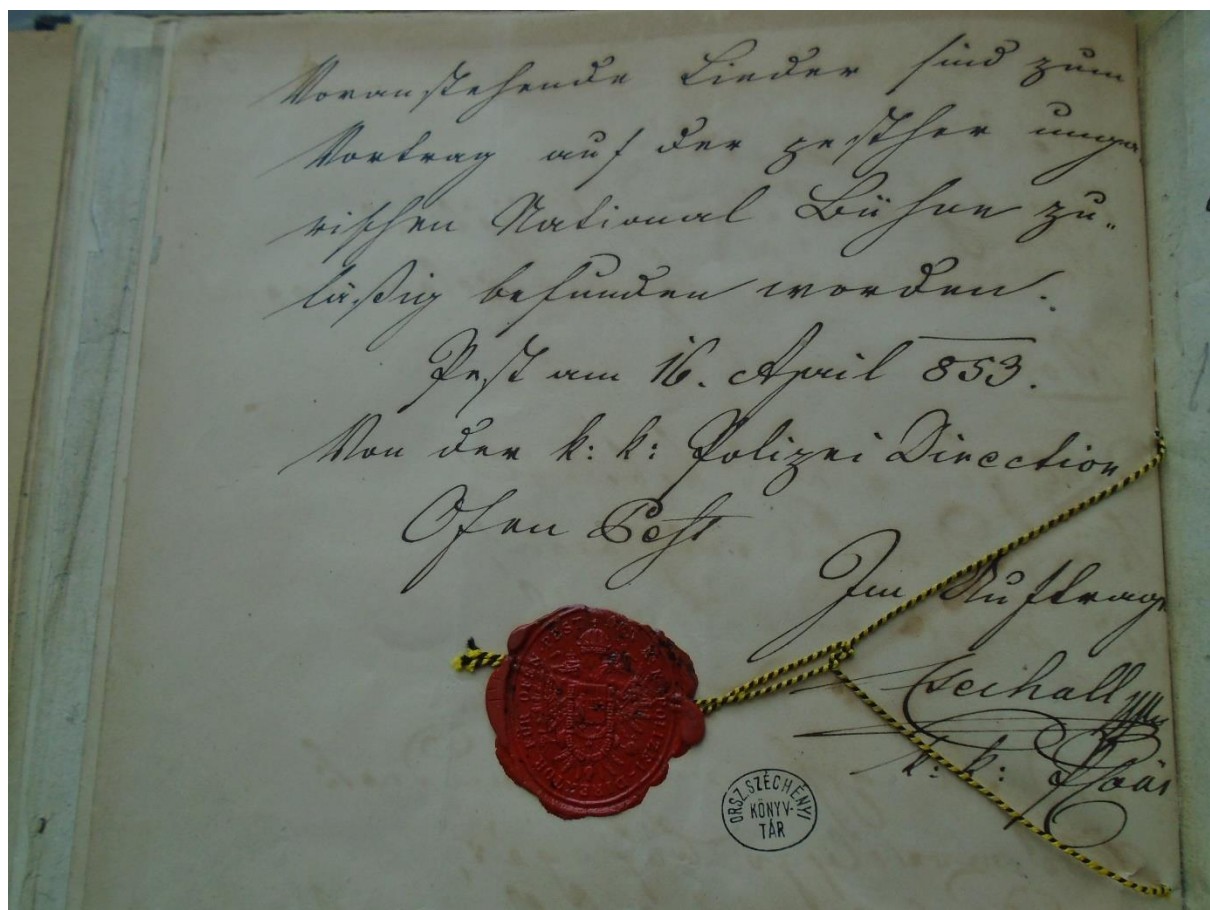
London
16. 7. 1847.

bejegyzésével és ép cenzori viaszpecséttel.

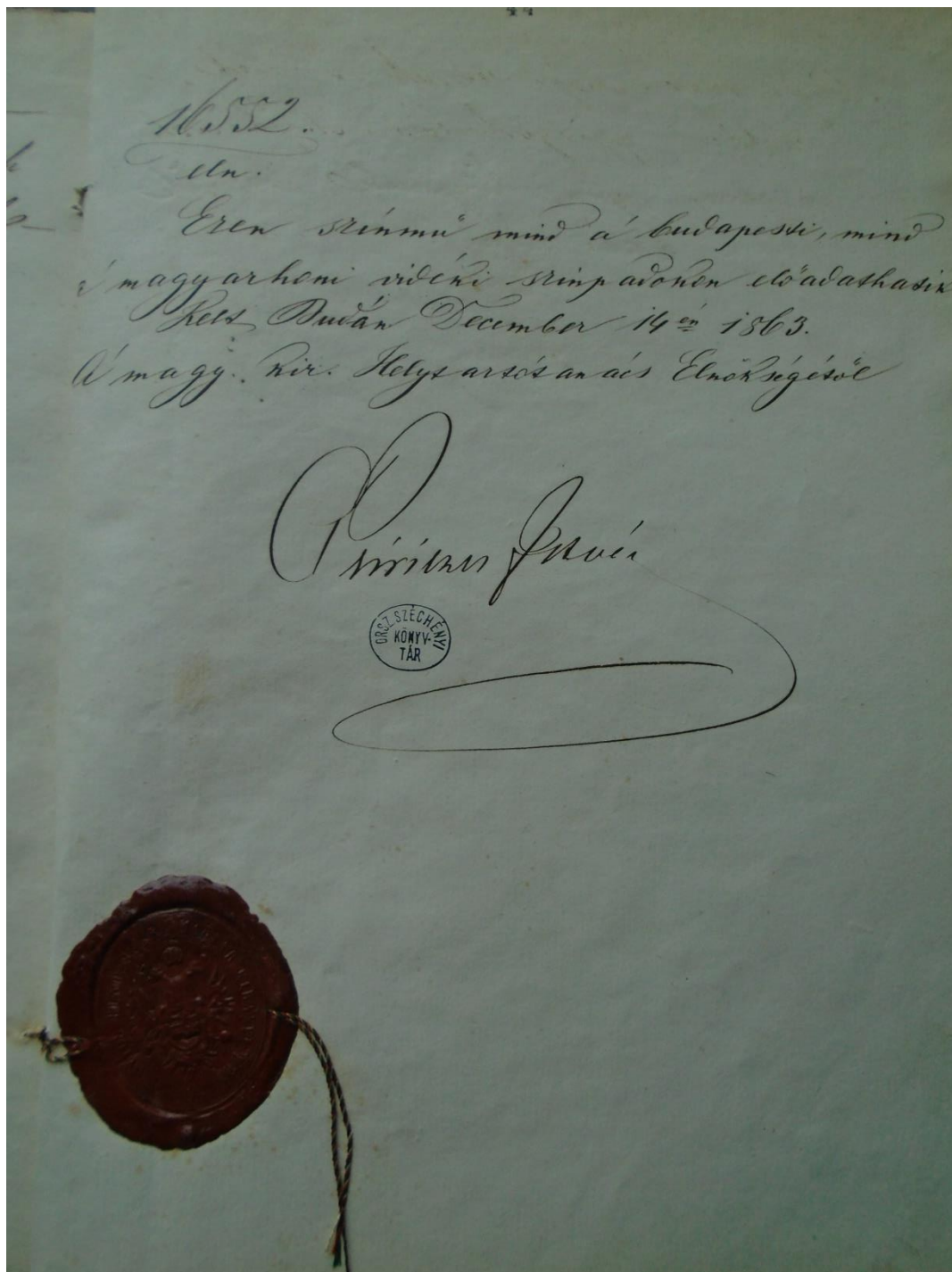
19. kép: Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1). A cenzúrapecsét német nyelvű felirata: K. K. Polizei-
Direction zu Ofen-Pest

20. kép: Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1). Joseph Csechall cenzor német nyelvű engedélyező bejegyzésével a példány mellékletét képező dalszövegek végén és ép cenzori viaszpecséttel.

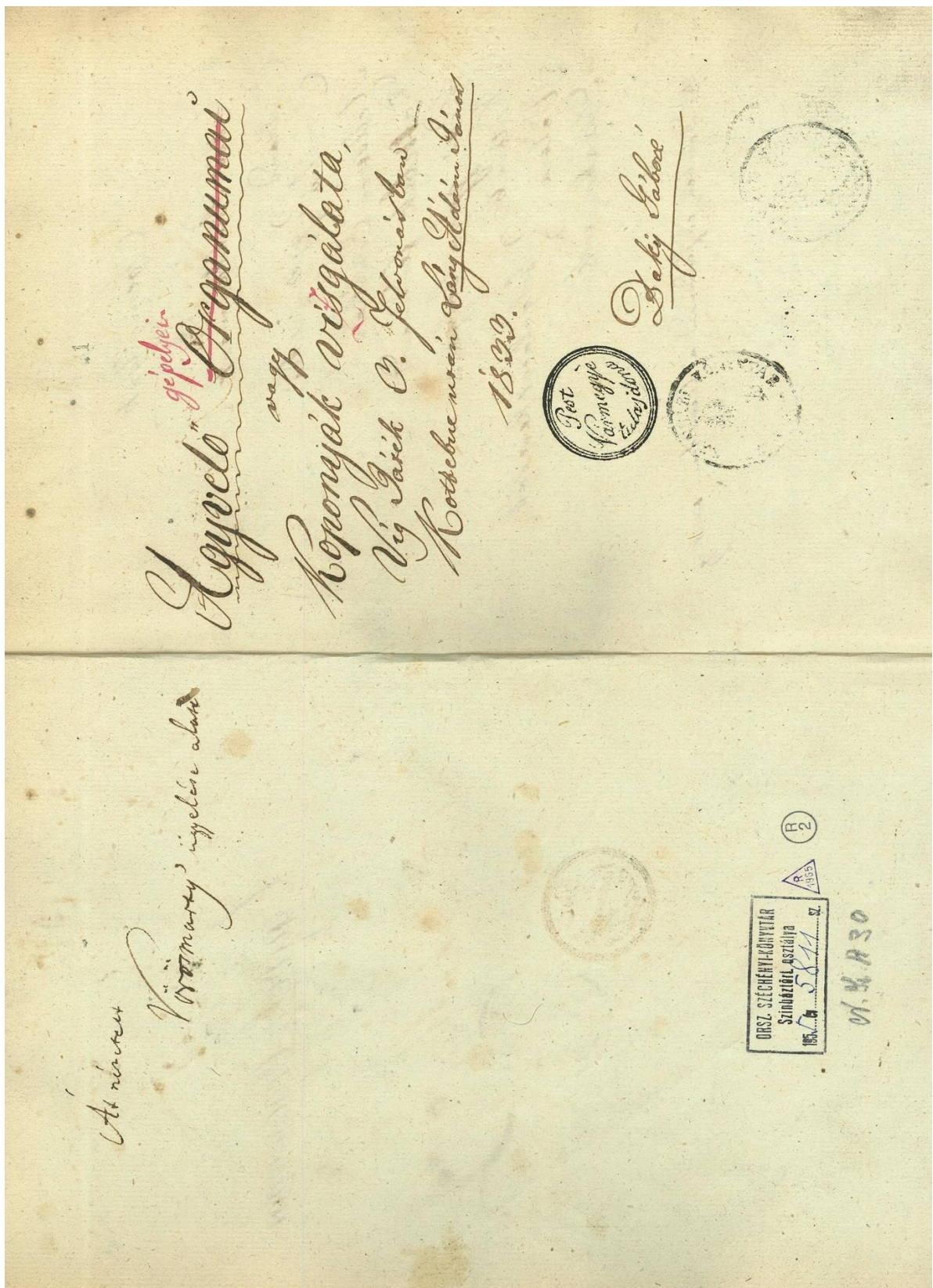
21. kép: Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1). A cenzúrapecsét német nyelvű felirata: Der K. K. Polizeidirektor für Ofen-Pest

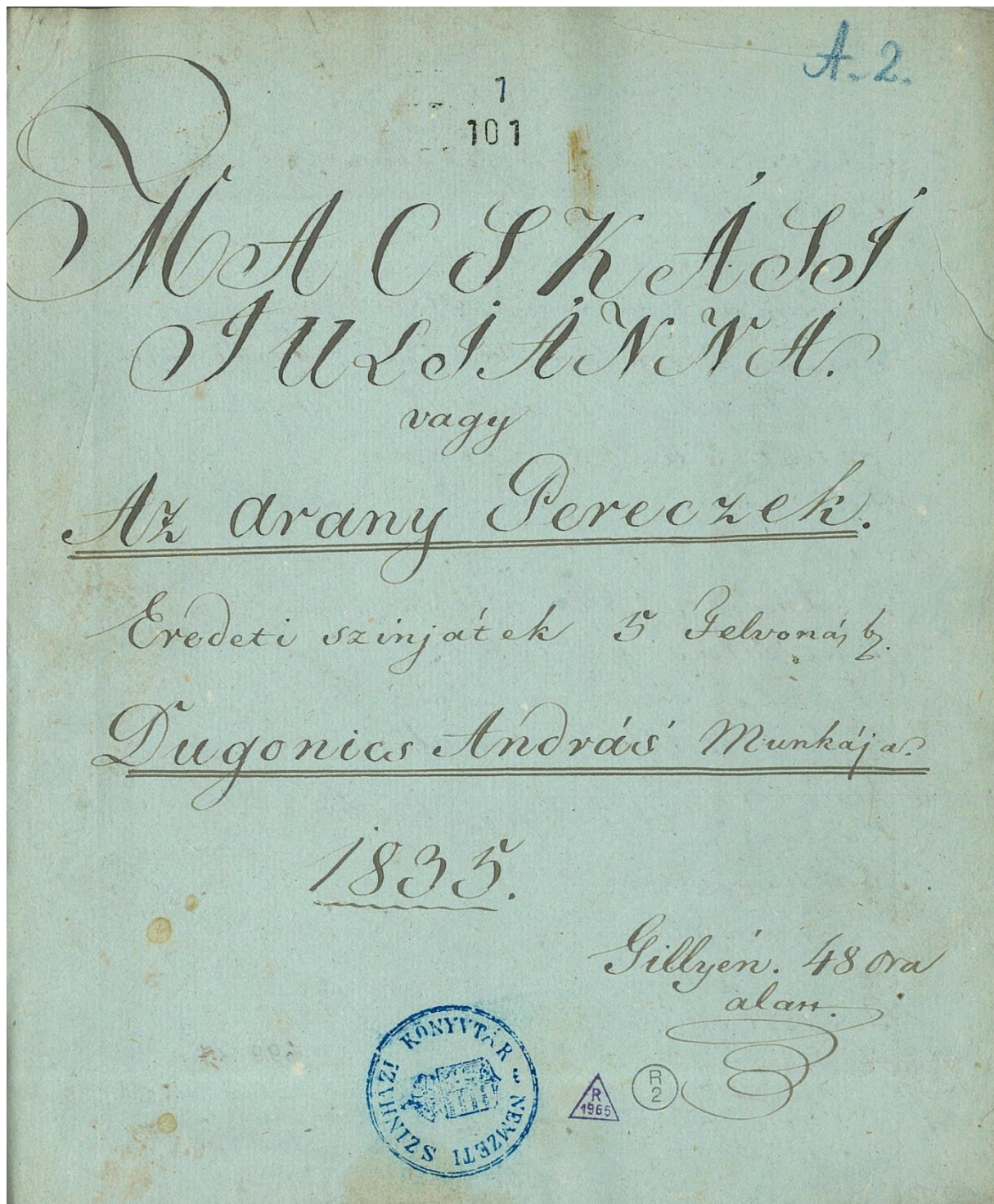
22. kép: Szász Károly: Az apám felesége (SZT N.Sz.A. 105). Privitzer István cenzor magyar nyelvű engedélyező bejegyzésével és ép cenzori viaszpecséttel.

23. kép: : Szász Károly: Az apám felesége (SZT N.Sz.A. 105). A cenzúrapecsét magyar nyelvű felirata: A Magyar Királyi Helytartótanács Elnöksége

24. kép: August von Kotzebue: Agyvelő orgánumai (SZT N.Sz.A. 30). A címlapon Vörösmarty Mihály javításaival.

25. kép: Dugonics András: Macskási Juliánna (SZT N.Sz.A. 2). A címlapon Gillyén Sándor másoló bejegyzése, „48 óra alatt”, azaz ennyi idő alatt másolta le a példányt.

Az Attaché.

Vigjáték 4 felvonásban.

Írta:

Meilhach Henrik.

Fordította:

Knyaskó Lajos, aki jobb
lett volna, ha ismeretlen maradt
mindenki előtt!

26. kép: Henri Meilhac: Az attaché (SZT N.Sz.A. 138/1). A címlapon ismeretlen személy bejegyzése Knyaskó Lajos fordítóra vonatkozóan: „aki jobb lett volna, ha ismeretlen marad mindenki előtt!”.